

Södertörns högskola | Institutionen för sociologi
Kandidatuppsats 15 hp | Sociologi | höstterminen 2008

Påverkar aktieäggande attityder till välfärdsstaten?

– Kvantitativ undersökning om aktieäggande och
svenska folkets inställning till välfärdsstaten
1984-2008

Av: Erik Hegelund
Handledare: Daniel Lindvall

Sammanfattning

Mellan år 1984-2000 ökade andelen aktieägare bland Sveriges befolkning markant, från 29 till 80 %, för att mellan år 2000 och 2008 ligga stabilt runt 80 %. Då allt fler får sin inkomst från kapital och inte endast från arbete borde detta leda till nya normativa föreställningar kring välfärdsstatens utformning och finansiering. Studien jämför kvantitativa studier kring utbredningen av aktieägandet och attityder till välfärdsstatens institutioner och premisser mellan åren 1984-2008. Med aktieägande avses en inkluderande definition av både direkt ägande av enskilda aktieposter samt innehav av fondandelar, såsom pensionsfonder. Studiens primära hypotes är att ökat aktieägande leder till mer negativa attityder till välfärdsstaten. Därtill antas fusk inom välfärdssektorerna öka samt misstänksamheten om fusk tillta medan klasskillnader inom åsikter rörande välfärdsstaten förväntas minska.

Centrala teoretiska utgångspunkter är reciprocitet, moralisk ekonomi, historisk institutionalism och spårberoende. Det alltmer utbredda aktieägande liknas vid processer i riktning mot ett massinvesteringssamhälle där vardagen tenderar att finansialiseras alltmer.

Studiens resultat ger inget stöd för hypoteserna. Stödet för välfärdsstaten verkar inte ha förändrats nämnvärt under undersökningsperioden. Inte heller verkar klasskillnaderna i åsikter kring välfärdsstaten, fusk inom välfärdssektorerna samt misstänksamheten om fuskets utbreddhet ha förändrats nämnvärt. Dessa resultat beror troligen på flera orsaker. Bland annat tenderar aktieägandet att vara mycket ojämnt fördelat bland Sveriges befolkning.

Nyckelord: *aktieägande, attityder, välfärd, välfärdsstaten, moralisk ekonomi, spårberoende, finansialisering*

Abstract

Between the years 1984-2000 it became increasingly common to own stocks in Sweden. Among the whole population stock ownership increased from 29 to 80 % until year 2000, and was thereafter around 80 % until present day, 2008. As more people receive disposable income not only from labour, but also from capital, their attitudes regarding how the welfare state should be financed and organized, should change. Stock ownership here includes both traditional private stocks and also savings in stock funds. The paper's main hypothesis is that increased stock ownership will have a negative impact on attitudes towards the welfare state. Also cheating in the welfare sectors and the suspicion about others cheating is believed to increase while class differences concerning attitudes towards the welfare state are believed to diminish.

Central theoretical themes are reciprocity, moral economy, historical institutionalism and path dependency. The increased stock ownership is described as a process in the direction towards a mass investment society, where everyday life tends to become financialized to a growing extent.

The results show no support for the hypotheses. Attitudes and opinions concerning the welfare state seem to be stable during the whole time period. Neither seems there to be any significant sign of diminishing class differences regarding attitudes towards the welfare state, nor any growing suspicion concerning cheating within the welfare sectors nor any actual growth of cheating. These results might depend on a number of reasons. For one, stock ownership seems to a large extent be unequally distributed among the population of Sweden.

Key words: *stock ownership, attitudes, welfare, welfare state, moral economy, path dependency, financialization*

Innehållsförteckning

1. Inledning: Ett Sverige i förändring.....	1
2. Detta arbete	2
2.1 Syfte	2
2.2 Hypoteser	2
2.3 Avgränsningar	3
2.3.1 Tid och plats	3
2.3.2 Population.....	3
2.3.3 Aktier.....	4
2.3.4 Välfärd.....	4
2.3.5 Generaliserbarhet	4
3. Teoretiska utgångspunkter	5
3.1 Sociologiska synsätt på ekonomiska frågor	5
3.2 Välfärdsstatens reciprocitet och moraliska ekonomi	6
3.3 Medborgaren och välfärdsstaten	9
3.4 Medborgaren och kapitalmarknaden.....	10
3.4.1 Löne-, skatte- och allemanssparandet	11
3.4.2 Folkaktien Telia.....	13
3.4.3 PPM.....	14
3.5 Min teoretiska modell.....	16
4. Metod	17
4.1 Denna undersökning	17
4.2 Utmaningar och problem.....	17
4.2.1 Arbetsprocessen	17
4.2.2 Litteratur och data	18
5. Data och resultat.....	19
5.1 Aktieäggande.....	20
5.2 Data över attityder rörande	22
5.2.1 Välfärdsstaten (hypotes 1).....	22
5.2.2 Skatter (hypotes 2)	26
5.2.3 Fusk och misstänksamhet (hypotes 3 och 4).....	28
5.2.4 Klasskillnader i åsikter (hypotes 5).....	30
5.3 Sammanfattning av resultat	31
6. Slutsats och diskussion.....	32
6.1 Diskussion rörande mina resultat	32
6.1.1 Aktieägandets ojämna utbredning	32
6.1.2 Fördröjda effekter.....	33
6.1.3 Människor vet för lite om sitt aktieäggande.....	33
6.1.4 Människor vet för mycket om sitt aktieäggande	34
6.1.5 En existerande moralisk ekonomi	35
6.2 Framtida forskning	36
Källförteckning.....	39

1. Inledning: Ett Sverige i förändring

De senaste decennierna har antalet människor i Sverige som äger aktier eller andelar i aktiefonder ökat kraftigt. Denna utveckling har bland annat burits fram av politiska processer där delar av syftet har varit att påverka människors värderingar och inställning till hur samhället bör utformas ekonomiskt. Genom olika processer och åtgärder har det funnits förhoppningar om att inte bara påverka hur svenska folket använder sina pengar utan även hur de ser på både pengar och ansvar i stort. Från olika former av skattesubventionerat sparande på 1970-talet till 1990-talets premiepensionssystem.

Välfärdsstatens utmaningar har sista åren diskuterats och debatterats rikligt utifrån kostnadssynpunkt. Ett välkänt exempel är Långtidsutredningen och dess diskussion rörande 40-talisternas pensionering samt olika inlägg som förhåller sig till deras prognoser.¹ I dessa diskussioner är det inte fullt lika vanligt med några utförliga resonemang rörande välfärdsstatens opinionsmässiga utmaningar. Inom opinionsmässig forskning finns å andra sidan utförliga resonemang kring attityder rörande välfärdsstaten, vilka dock ofta saknar djupare ekonomiska analyser. Här finns utrymme för ytterligare kopplingar kring hur välfärdsstatens ekonomiskt institutionella struktur hänger ihop med dess sociala dimensioner.

Inom forskning kring välfärdsstaten finns även en bred diskussion kring hur samhällseliga institutioner påverkar värderingar, vilka i sin tur kan leda fram till att ytterligare nya institutioner bildas. Om allt fler människor i Sverige handlar aktivt med aktier och fonder torde detta kunna påverka attityder och synsätt. Den tydliga långsiktiga utvecklingen av aktieägandet inbjuder här till en jämförelse på makronivå som verkar vara förvånansvärt frånvarande i tidigare forskning.

Uppsatsens tema är intressant utifrån flera synpunkter, inte endast för den som intresserar sig för välfärdsstatens framtid och frågeställningar. Ämnet rymmer även en klassisk diskussion kring hur människors värderingar tar form och intryck av samhällets utformning. Med tanke på att teorier om aktieägandets inverkan på människors åsikter är relativt vanligt

¹ Finansdepartementet 2008. För inlägg på samma tema, och som delvis utgår från Långtidsutredningens problematisering, se till exempel: Andersson 2008, Ankarloo 2005, Ankarloo 2008. Här hade jag även användning av intervju utförd 2008-12-04

förekommande och ämnet även periodvis förekommer i kulturdebatter i massmedia² tycks det nästan märkligt att inte fler studier kontrollerat detta samband närmare empiriskt.

2. Detta arbete

2.1 Syfte

Primärt syfte: Jämföra utvecklingen av antalet aktieägare bland Sveriges befolkning mot utvecklingen av attityder till välfärdstaten på makronivå över tid.

Välfärdsstaten är en sammansatt struktur som förutom dess direkta finansiering och kostnader även består av en ömsesidig dimension i form av förväntningar. För att närma mig mitt syfte och diskutera mina hypoteser har jag därför, utöver mer renodlade attitydundersökningar kring välfärdsstatens utformning, även studerat undersökningar rörande attityder till det svenska skattesystemet i stort samt fusk inom välfärdssektorerna.

2.2 Hypoteser

Utifrån tidigare forskning har jag formulerat fem hypoteser: en primär som kan sägas formulera studiens huvudhypotes samt fyra andra hypoteser som främst tjänar till att ytterligare besvara huruvida den primära hypotesen kan sägas erhålla stöd eller ej.

Primär hypotes: Attityder till välfärdsstaten har blivit mer negativa under den tidsperiod då andelen invånare i Sverige som äger aktier har ökat. Alltså bör till exempel stödet för skattefinansiering av välfärdstjänster, såsom skola och sjukvård minskat medan stödet för privata driftsformer av desamma har ökat.

Aktieäggande bör även bidra till nya former av identifieringar kring hur människor betraktar sig själv som delar av samhällsekonomin. Detta bör i sin tur bidra till förändrade attityder rörande den offentliga välfärdsstatens förutsättningar och indirekta premisser, såsom dess finansiering och de plikter systemet bygger på. Alltså bör det även finnas indikationer på ökad tveksamhet inför skatter i allmänhet. Är människor mindre bekymrade över välfärdsstatens fortlevnad och om allt färre identifierar sig med den offentliga välfärdsstatens förutsättningar bör detta även leda till att människor fuskar allt mer inom välfärdstjänsterna. Dessutom bör

² För två relativa nya exempel se Ekman (2008) i Dagens nyheter och Josefsson (2008) i Aftonbladet

det finnas indikationer på en ökad misstänksamhet att systemet nyttjas på ett felaktigt sätt, alltså att fler tror att andra fuskar. Om allt fler får sin inkomst från aktier och inte bara från arbete borde detta även leda till en ökad förståelse för företagens villkor och således en ökad samsyn rörande ekonomisk politik mellan olika sociala skikt. Klasskillnader inom attityder till välfärdsstaten borde således ha minskat under undersökningsperioden. Utifrån detta har jag formulerat ytterligare fyra hypoteser:

Hypotes två: Attityder till det svenska skattesystemet i allmänhet har blivit mer negativa under den tidsperiod då andelen invånare i Sverige som äger aktier har ökat.

Hypotes tre: Fusket inom välfärdssektorerna har ökat under den tidsperiod då andelen invånare i Sverige som äger aktier har ökat.

Hypotes fyra: Misstänksamheten att välfärdsstaten används på ett felaktigt sätt har ökat under den tidsperiod då andelen invånare i Sverige som äger aktier har ökat.

Hypotes fem: Klasskillnader inom attityder till välfärdsstaten har minskat under den tidsperiod då andelen invånare i Sverige som äger aktier har ökat.

2.3 Avgränsningar

2.3.1 Tid och plats

I detta arbete har jag tittat på utvecklingen inom Sverige från år 1984 till idag, år 2008. Tidsperioden är vald efter tillgängliga data. Mellan 1984-2007 finns dock tydliga indikationer i data på att aktieäggande i olika former blivit allt vanligare bland svenska medborgare, vilket gör tidsperioden intressant att studera. Jag har inte gjort några internationella jämförelser.

2.3.2 Population

Totalpopulation är hela Sveriges befolkning mellan år 1984 och 2008. Inga mer ingående kontroller har utförts av specifika gruppers aktieinnehav och hur detta har påverkat just deras värderingar och attityder. Jag har inte utfört någon egen datainsamling utan enbart använt mig av tidigare forskning och studier. I dessa undersökningar har urvalen varierat men aldrig varit under 1000 personer.

2.3.3 Aktier

Med aktier avses i detta arbete en relativt bred och inkluderande definition i form av de pengar fysiska personer investerat i aktier eller någon form av fonder, efter vad som beskrivs närmare i avsnitt 5.1 rörande Aktiefrämjandets enkätundersökningar. Jag har inte studerat företags eller juridiska personers ägande i någon form.

I stora delar av den litteratur jag använt används begreppen aktieinnehav, fondinnehav och sparande mer eller mindre synonymt. Förenklat kan man säga att aktieinnehav är både en form av sparande och en form av investering.³ Ordvalet hänger snarast ihop med vems pengar som används och ägarens relation till dessa. I texten framgår av sammanhanget om aktieägande eller mer traditionellt bankbokssparande åsyftas.

2.3.4 Välfärd

Med välfärd och välfärdens institutioner åsyftas här en bred inkluderande definition, där såväl utbildning, vård och omsorg samt kollektiva försäkringsformer och bidrag ryms. Snarare än vissa specifika sektorer, försäkringar eller procentnivåer ligger fokus på övergripande tendenser och den långsiktiga utvecklingen på makronivå. Välfärdsstaten premisser bygger dock på flera delar och olika former av ömsesidiga dimensioner, exempelvis dess finansiering. Min ambition har därför varit att även försöka spåra tendenser till förändrade attityder även i angränsande fält, såsom i form av studier rörande skatter, skattesystemet i stort samt olika former av fusk inom välfärdssektorerna.

2.3.5 Generaliserbarhet

De data jag har studerat gäller enbart svenska förhållanden. Mina teoretiska utgångspunkter bör dock vara giltiga även för en rad andra former av samhällen och välfärdsstatsmodeller. I flera av de texter som jag använt förekommer diskussioner på samma tema rörande andra länder och tidsepoker. Samtidigt bör jämförelser av resultaten från denna studie mot andra länders eller tidsepoker utföras med försiktighet. Intressen är sociala konstruktioner som tar form i sin specifika sociala kontext, varför denna studies generaliserbarhet över såväl tid som mot andra länder får betraktas som begränsad.

³ Eklund 1999. Sammanblandningen av begrepp som sparande (vilket traditionellt har använts för att beskriva traditionellt bankbokssparande) och investering (vilket mer har använts för kapitalplaceringar) hänger troligen även ihop med den innebörd begreppen fyller inom den ekonomivetenskapliga traditionen. Sparande beskrivs då ofta som motsvarande ett samhälles samlade investeringar, vilket formuleras i formeln $s = i$ (sparande = investeringar). En distinktion jag har anledning att återkomma till i min avslutande diskussion i avsnitt 6.

3. Teoretiska utgångspunkter

Här följer mina teoretiska utgångspunkter utifrån tidigare forskning och resonemang. Centrala begrepp i detta avsnitt är reciprocitet, moralisk ekonomi och institutionellt spårberoende, vilka används för att diskutera relationen mellan välfärdsstatens utformning och människors normativa värderingar och åsikter. Begreppen massinvesteringskultur och finansialisering används vidare för att beskriva och diskutera relationen mellan aktieäggande och dess inverkan på föreställningar och värderingar kring samhällsekonomi och välfärd. I samband med detta görs även en genomgång av tidigare forskning med liknande teman som denna studie.

3.1 Sociologiska synsätt på ekonomiska frågor

Detta arbete rör sig inom den ekonomiska sociologins fält eller vad som med en populär term benämns som den nya ekonomiska sociologin.⁴ Denna sociologiska inriktning utmärker sig inte minst utifrån en kritik av de antaganden som den neoklassiska nationalekonomin gör rörande människans natur, vad Granovetter i en artikel sammanfattar med begreppet ”den atomiserade människan”. Kritikerna inom den nya ekonomiska sociologin menar att neoklassiska nationalekonomer betraktar människors beslut som om de fattades på isolerad basis av vad andra aktörer i samhället gör. Inom den nya ekonomiska sociologin är istället centrala aspekter inbäddning och analyser av ekonomin som en social konstruktion.⁵

I detta arbete diskuterar jag bland annat hur attityder och värderingar rörande den svenska välfärdsstaten påverkas. För mina analyser delar jag här Swedbergs antaganden att intressen alltid är socialt definierade och konstruerade samt, och desto mer centralt, att intressen endast kan realiseras genom sociala relationer.⁶ Intressen kring välfärdsstaten och samhällsekonomin struktur och funktioner kan därigenom enbart förstås i relation till andra människor samt deras intressen. Swedberg (2005) diskuterar i en artikel hur förändrade institutionella ramverk i form av lagändringar och avregleringar inom den finansiella sektorn ledde till nya och förskjutna lojaliteter i relationerna mellan finansiella rådgivare/analytiker och andra aktörer på marknaden. Traditionellt hade marknadsanalytiker arbetat särskilda från investeringsbankerna och företagen. Swedberg beskriver hur det genom nya förutsättningar runt år 2000 skapades nya lojaliteter mellan marknadsanalytiker och banker, vilket ledde till

⁴ Swedberg 1997

⁵ Ibid.

⁶ Swedberg 2005

att analytikerna började ge vilseledande och ibland direkt felaktiga råd till sparare och placerare. Istället för att ge investerarna sådana råd som i första hand placerarna skulle ha haft glädje av, började de ge råd av den typ som framförallt bankerna hade glädje av att placerarna fick.⁷ Denna form av process där institutionella förändringar påverkar människors intressen kan även antas gälla i andra situationer på större skala. På samma sätt kan ett alltmer utbrett aktieäggande betraktas som en förändring som kan förväntas bidra till nya lojaliteter, identifieringar och åsikter.

En traditionell analys av attityder till välfärdsstaten är olika varianter av teorier som kan sammanfattas med begreppet rationella val-teorier (på engelska *rational choice*). Inom detta fält ryms såväl teorier kring personlig moral, såsom altruism kontra direkt egenintresse, samt synsätt där välfärdsstaten beskrivs som ett system för riskundvikande, till exempel genom kollektiva försäkringar. Skillnader i attityder till välfärdsstaten kan enligt detta resonemang huvudsakligen härledas ur en ojämlig fördelning av risker, såsom risk för arbetslöshet med mera. Dessa resonemang ger dock ingen fullständig förklaring till varför exempelvis klasskillnader inom åsikter även kan observeras rörande driftsformer inom välfärdssektorer, såsom privat kontra kommunalt.⁸ I synen på människors möjligheter att formulera och fatta målrationala val framstår det dessutom som mer fruktbart att betrakta människor som begränsat, snarare än fullständigt, rationella. När exempelvis valalternativen blir för många tenderar människor att göra förhastade och förenklade val.⁹ Människors begränsade rationalitet kan även sägas gälla inom välfärdsstatens ömsesidiga dimensioner. Detta påverkar hur förväntningar och identifiering tar form utifrån givna horisonter inom ett institutionellt arrangemang. Istället för att betrakta människors attityder som ett resultat av fullständig målrationalitet blir det här mer fruktbart att diskutera hur attityder även tar form utifrån identifiering och olika former av moral.

3.2 Välfärdsstatens reciprocitet och moraliska ekonomi

Begreppet reciprocitet syftar på handlingars ömsesidiga moraliska koppling, där en handling är beroende av en tidigare. Ofta kretsar denna diskussion kring att förklara och härleda ömsesidig nytta ur relationer mellan olika aktörer. Inom detta skiljer man på svag och stark reciprocitet. Svag reciprocitet syftar på relationer där den ömsesidiga nyttan för alla

⁷ Ibid.

⁸ Svallfors 1996 och 2004

⁹ Thaler och Sunstein 2008, Forslund 2008

inblandade parter är mer förväntat direkt och tydligare bygger på personlig egennytta på kort sikt. Stark reciprocitet syftar istället på mer komplexa relationer där den förväntade nyttan kan vara mer indirekt, långsiktig och öppen för tolkning. Välfärdsstaten kan i detta liknas vid ett system av stark ekonomisk reciprocitet, där flera aktörer har en förväntad nytta av systemet, men i regel utifrån delvis skilda förväntningar, stånd- och utgångspunkter.¹⁰

Välfärdsstatens reciprocitet kan sägas motsvara av dess ömsesidiga dimension: att människor upplever att de dels inte är "de enda" som följer reglerna och betalar skatterna samt att de dels inte tvingas uppfylla större plikter än vad de samtidigt förväntar sig få tillbaka i rättigheter. Denna samlade upplevelse kan med ett sammanfattande begrepp beskrivas som människors moraliska ekonomi.¹¹ Moralisk ekonomi används bland annat för att diskutera attityder och värderingar kring ett samhälles organisation och institutionella struktur. En studie som flera författare beskriver som en tidig användning av detta begrepp är en artikel av Thompson från 1971 rörande hungerupproppen i England på 1700-talet. Thompson riktar kritik mot vad han anser är ett förenklat och närapå paternalistiskt synsätt kring orsakerna bakom upproppen. Tidigare historiker, menar Thompson, har beskrivit hur hungerupproppen uppstod utifrån relativt direkta förklaringar, som hunger eller t.o.m. rent "instinktiva" orsaker. Thompson anser att detta är grava förenklingar och menar istället att förklaringar till händelserna måste sökas i att dåtidens styrande utmanade de fattigas föreställningar om vad som var rätt och riktigt under rådande omständigheter, alltså vad som kan kallas de hungrigas moraliska ekonomi. De hungriga gjorde inte uppror enbart för att de var direkt hungriga, eller ville stjäla mat, utan för att de var missnöjda med hur dåtidens brittiska eliter hanterade krisen.¹²

Moralen i den moraliska ekonomin syftar inte på någon form av altruistisk kontra självcentrerad inställning till omvärlden utan syftar på de relationer och samband som binder individer och grupper samman, där "ömsesidighet" och "förtroende" är några av de mest centrala fenomenen. Även om termen moralisk ekonomi i regel kretsar kring diskussioner rörande människors synsätt om ekonomiska samhällsfrågor beskrivs människor inom dessa resonemang inte främst som styrda av rent personligt kortsiktigt ekonomiskt vinstintresse. Istället betonas normativa föreställningar rörande ömsesidiga förväntningar kring skyldigheter och rättigheter. Ungefär som att "om jag ska utföra handling X då vill jag också att person B

¹⁰ Hela detta stycke: Tullberg 2002, Bowles och Gintis 1999

¹¹ Svallfors 1996

¹² Thompson 1971

utför handling Y".¹³ På samma sätt används begreppen "attityder", "värderingar" och "åsikter" i denna text för att beskriva normativa föreställningar om hur människor anser att samhället bör vara utformat. Utifrån detta resonemang och de ovan kan man betrakta ett allt mer spritt aktieäggande som en förändring av det institutionella ramverk kring vilket identifieringar och sedermera värderingar och attityder påverkas. Det vill säga hur svenska folkets moraliska ekonomi tar form. Om människor alltmer får sina inkomster inte endast från arbete, utan även från kapital, såsom i form av aktier, bör detta påverka människors identifiering och sedermera deras förväntningar och åsikter kring hur samhället bör utformas ekonomiskt.

Diskussionerna kring moralisk ekonomi är i sin tur inte helt olika de teoretiska traditionerna inom historisk institutionalism (på engelska *historical institutionalism*), ett forskningsfält som i regel räknas till statsvetenskap. Inom historisk institutionalism diskuteras vilken roll institutioner spelar för samhällets utveckling. Inom detta fält finns i sin tur begreppet spårberoende (på engelska *path dependency*) som ofta används till att diskutera orsakerna bakom historiska och politiska fenomen och händelser. Termen syftar på hur en antagen bana tenderar att avgränsa och bestämma ramarna för framtida beslut inom samma fält. Ett pedagogiskt exempel inom denna skola är hur QWERTY-tangentbordet för skrivmaskiner och datorer blev vida spritt för att därefter fortsätta att användas, trots att senare lösningar visat sig mer effektiva.¹⁴ Korpi och Palme för ett liknande resonemang kring välfärdens institutioner. "Välfärdsstatens institutioner [har] i stor utsträckning formats av olika intressegrupper" men när dessa institutioner väl har upprättats kan de även "påverka den långsiktiga utvecklingen av intressen och koalitioner bland medborgarna."¹⁵ Liknande diskussioner har även förts kring utformningen av det senaste pensionssystemet, där de borgerliga partierna på 1990-talet hade anpassat sina förslag efter det då rådande ATP-systemet, vilket de tidigare var emot. ATP-systemet kan här sägas ha bildat ett spår som kom att sätta ramarna för efterföljande politiska processer.¹⁶ I led med detta kan det alltmer utbredda aktieägandet betraktas som en form av institutionell förändring av svenska befolkningens ekonomiska förhållanden. Aktieäggande har gått ifrån att vara ett relativt marginaliserat fenomen till var mans egendom och kan därigenom sägas ha institutionaliserats och möjligen bildat ett nytt spår, vilket kan få betydelse för framtidens beslut kring samhällsekonomi och välfärdsstatens utformning.

¹³ Svallfors 1996, Mau 2004, Irwin 1999

¹⁴ Thelen 1999 sid. 384ff

¹⁵ Korpi och Palme 1999 sid. 59

¹⁶ Lindbom 2001 sid 68 och 71f

3.3 Medborgaren och välfärdsstaten

Inom sociologisk forskning är social klass i olika former en väletablerad faktor att ta hänsyn till. Så även inom attitydforskning. Många forskare menar här att människor som befinner sig och härstammar från högre klasspositioner generellt tenderar att vara mer ekonomiskt ”konservativa” (mer för privata alternativ inom välfärden osv.) samt sexuellt mer progressiva (såsom mindre konservativa kring traditionella könsroller, icke-heterosexuellas rättigheter med mera). Arbetarklassen och människor från lägre klasspositioner tenderar samtidigt å sin sida ofta att vara ekonomiskt mer progressiva och istället sexuellt mer konservativa. Avståndet mellan klasserna tenderar samtidigt att variera vid jämförelser mellan olika nationalstater och samhällsformationer.¹⁷ Sparande är även en form av ägande, på ett sätt i andra änden av företaget än där lönen betalas ut. Istället för att som traditionellt primärt tillhöra de anställdas skara innebär aktieägande att människor närmar sig ägarsidan av företaget och kan därigenom få stigande inkomst även när företaget skär ned bland personalen. Genom att allt fler får sina inkomster från kapital istället för arbete skulle man därför kunna förvänta sig lägre konflikttendenser inom ekonomin och således en ökad samsyn kring politiska åtgärder rörande samhällsekonomin. Klasskillnaderna i åsikter rörande välfärdsstatens utformning bör således ha minskat under undersökningsperioden.

Klassdimensionens roll för attityder och åsikter ger även ytterligare anledning att förvänta sig att ett mer utbrett aktieägande bör leda till en förändring av människors inställning till välfärdsstaten. Aktieägandet kan utifrån diskussionen ovan rörande klass och ägande betraktas som delar av en klassresa, där människor rör sig från förvärvsarbete till kapitalägande, vilket enligt ovanstående resonemang bör leda till att svenska folket blivit ekonomiskt mer konservativa.

En central del av välfärdsstatens institutionella arrangemang är det ömsesidiga betalningsansvaret där var och en uppfyller utsatta förväntningar, både rörande inbetalningar samt övriga plikter. Min primära hypotes är att ett mer utbrett aktieägande leder till minskat intresse för välfärdsstatens kollektiva arrangemang, bland annat genom att nya identiteter och intressen tar form där välfärdsstatens gemensamma ansvarsstrukturer inte passar in. Ett mer utbrett aktieägande skulle i och med detta även kunna bidra till förändrade synsätt rörande välfärdsstatens indirekta förutsättningar, såsom dess finansiering. I enlighet med detta bör det

¹⁷ Svallfors 2004

även finnas indikationer på att fusket inom välfärdsstaten har ökat, som en form av avsteg från det kollektiva finansieringsansvaret.

3.4 Medborgaren och kapitalmarknaden

Processen då ett samhälle går från att ha endast en mindre minoritet av befolkningen som aktieägare till en situation där en övervägande majoritet äger aktier och fonder kan beskrivas som ett massinvesteringssamhälle. Detta massinvesteringssamhälle medför att människors vardagsliv alltmer utsätts för en rad ”individualiserande, riskcentrerade och finansorienterade tankesätt”, vardagslivet *finansialiseras*.¹⁸ Denna process tenderar att leda till förändrade värderingar kring ekonomi och identitet, såsom ökat stöd för privata former av risk- och ansvarstagande, vilket kan liknas vid en *massinvesteringsskultur*.¹⁹ Här ska poängteras att det är just den individualiserande och riskcentrerande dimensionen av människors relation till finansmarknaden som är av vikt, där mer individcentrerade perspektiv rörande ekonomiska processer med anknytning till finansmarknaden premieras kontra mer sammansatta synsätt utifrån ett samhällsligt perspektiv. Detta kan i sin tur leda till att förväntningarna om det offentliga samhällets kontra människors eget ansvar och rättigheter förändras. Om så sker är det även rimligt att anta att människors värderingar och attityder kring samhällsekonomin i sin helhet förändras. Genom ökat aktieäggande finns möjlighet att människor alltmer upplever ett intresse av att själva förvalta sin personliga ekonomi till fullo, vilket bland annat kan leda till sänkt stöd för skattefinansiering av välfärden.

Finansialiseringen kan i sin aktiva form formuleras som ett folkbildningsprojekt där allmänheten ska utbildas i finansmarknadens funktionssätt.²⁰ Detta kan ske utifrån varierande intentioner, såsom antingen med fokus på finansiella produkter till mer sammansatta målsättningar rörande människors syn på samhällsekonomi och ekonomisk politik. Detta kan beskrivas som en process av *finansiell folkbildning*, vilket både kan ske med uttalade syften i anslutning till synsätt och sparande eller mer liknas vid en sådan process utifrån dess egenskaper. Folkbildningsbegreppet har även använts till och från av politiska företrädare och tjänstemän i diskussioner kring allmänhetens relation till finansmarknaden. Ett nutida exempel är nuvarande kommun- och finansmarknadsminister Mats Odell som vid flera

¹⁸ Belfrage 2007 sid. 67f. Belfrage har dock hämtat detta begrepp från Martin (2002). I denna text följer jag dock främst Belfrages resonemang varför denna används som källa genomgående.

¹⁹ Harmes 2001

²⁰ Nyqvist 2008

tillfällen uttalat sig kring att allmänheten borde få ökad kunskap rörande finansiella marknader och sparande.²¹

Massinvesteringskulturens beståndsdelar och finansialiseringen av samhället går även att spåra i uttalade ambitioner kring politiska processer. En chef för organisationen American Shareholders Association har till exempel beskrivit hur ett alltmer spritt aktieäggande bland befolkningen troligen kan leda till minskat stöd för höga skatter samt större förståelse för ”investeringsvänlig politik”.²² Sedan 1970-talet har flera större politiska processer med koppling till aktieägandet även utspelat sig i Sverige, vilka jag nu ska ge några exempel på. Exempelen är valda utifrån att de återkommit på flera ställen i den litteratur jag använt samt att de bedöms som så pass omfattande att de kan antas ha påverkat en ansevärd andel av Sveriges befolkning, till exempel genom deras mediala genomslag eller dylikt. Syftet med att redovisa de politiska processerna är att visa på att diskussioner med anslutning till denna studies tema i allra högsta grad förekommer i den politiska debatten, även om de ibland tar sig andra begrepp och uttryck. Samtidigt bör nämnas att intentionerna kring de politiska processerna endast är av sekundärt intresse för detta arbete och här viktiga att särskilja från händelseförloppen och de kausala samband som jag menar att framställa. Organisationer såsom Aktiefrämjandet verkar visserligen för att allt fler människor ska äga aktier. Men hur denna organisation förhåller sig till välfärdsstatens utformning och finansiering spelar mindre roll för denna undersökning. Finansialiseringprocessen är ett fenomen som går att observera oavsett orsakerna till att enskilda processer äger rum.

3.4.1 Löne-, skatte- och allemanssparandet

1978 ändrade den dåvarande borgerliga regeringen skattereglerna på kapital och skapade det så kallade skattesparandet. Förändringarna syftade till att uppmuntra allmänheten till att placera mer pengar i aktier och fonder på olika sätt, till exempel genom att den som sparade i aktier, vid deklaration kunde dra av delar av den summa som placerats i värdepapper. I praktiken subventionerade staten 30-40 % av fondsparandet.²³ De nya skattereglerna fick även stor uppmärksamhet i rikstäckande media, vilket bidrog till att öka intresset bland

²¹ Åkesson 2007

²² Återgiven i Harnes 2001 sid. 121

²³ Forslund 2008 kapitel 9 sid. 167ff, Elmbrant 2005 sid. 61f, Dagens nyheter 1978

allmänheten.²⁴ I en särskild sparbilaga i tidningen Expressen jämfördes skattesparandet bland annat med traditionellt banksparande:

Skattefondkontot är annorlunda. Där köper banken fondandelar för dina pengar. Varje storbank bildar en egen fond. De köper aktier i flera olika bolag. Alla aktier läggs i en enda stor pott. En andel i potten kallas för fondandel. På det sättet kommer den som öppnar ett skattefondkonto att bli aktieägare i flera olika bolag.

Men, varnar tidningen, tänk dig för innan du placerar pengarna.

Eftersom det handlar om aktier och ingen säkert vet hur det går för de bolag som varje fond har aktier i är skattefondkontot lite riskablare än skattesparkontot.²⁵

När Socialdemokratiska partiet senare bildade regering efter valet 1982 och Olof Palme blev statsminister gjordes reglerna om. Skattesparandet försvann men ett liknande system som istället kallades Allemanssparande uppkom istället 1984, även det med skattesubventioner. Dessa skattesubventioner fanns sedan kvar fram till 1997, då reglerna övergick till vad som gäller för övriga fonder.²⁶

Även Allemanssparandet och de tillhörande fonderna riktade sig till en bred allmänhet, med relativt låga gränser för hur mycket var och en fick investera i fonderna samt med informationsmaterial riktat till en bred publik.²⁷ Även om den finansialiserande folkbildningen i dessa exempel sker både via informationsmaterial från myndigheter (som för Allemanssparandet) och privat media (såsom tidningen Expressens bilaga SparExpressen) är de finansialiserande processerna och dess folkbildande karaktär tydliga. Politiska beslut i kombination med andra aktörers, såsom mediaföretags, agerande bidrar till att uppmuntra en bred allmänhet att äga aktier och fondandelar samt uppmanar till nya synsätt på pengar och kapital.

²⁴ Elmbrant 2005

²⁵ Expressen bilaga *SparExpressen* 1978-09-27, återgiven i Forslund 2008 sid. 175f

²⁶ Forslund 2008 och Fondbolagens förening 2008

²⁷ Forslund 2008 sid. 177f

3.4.2 Folkaktien Telia

När regeringen skulle privatisera delar av Telia år 2000 var ett väsentligt mål med försäljningen att få en stor del av allmänheten att köpa Telia-aktier. Telia-aktien kallades för folkaktie och med hjälp av en bred marknadsföringskampanj var målsättningen att nå 90 % av alla i åldrarna 18-74.²⁸ Den dåvarande regeringen ville här nå grupper som tidigare haft en begränsad och distanserad relation till värdepappersmarkanden. Bland annat lanserades en reklamfilm i TV där en präst, en sjuksköterska, en militär och en byggnadsarbetare, presenterades som aktieägare²⁹ och Leif "Loket" Olsson höll i "Aktiekväll" på TV4.³⁰ I arbetsgruppen krävde Vänsterpartiets representant att lägsta belopp för att teckna en aktiepost skulle vara 5000 kr, detta för att fler privatpersoner skulle ha råd att köpa aktier i Telia.³¹ Sammanlagt beräknas denna privatisering av Telia ha kostat staten 1,5 miljarder kronor (exkl. intäkterna för aktierna), varav enbart marknadsföringen gick på 32 miljoner.³²

I och med de politiska processerna kring Telias börsintroduktion är det politiska ledarskapets intentioner att sprida aktieägandet tydliga. Detta illustreras dels i valet av begreppet folkaktie, att målgruppen var hela den vuxna svenska befolkningen samt i direkta uttalanden av ansvariga politiker. I ett sammanhang uppgavs ett av huvudmotiven med folkaktiekampanjerna ha varit ett "[ö]kat intresse för aktiesparande hos den breda allmänheten".³³ Kampanjerna kring Telia-aktien har i likhet med exemplen ovan, tydliga inslag av finansialisering, där en bred allmänhet alltmer utsätts för situationer av enskilt risktagande och personligt ansvar. Under kampanjens gång fick bland annat Björn Rosengren, dåvarande näringsminister, kritik för att hans uttalanden i samband med kampanjerna kring Telia kunde ge intryck av att regeringen kunde garantera aktiens värde efter försäljning. Intressant att notera här är att Rosengren, långt senare, ger uttryck för folkaktiekampanjen med Telia var misslyckad, för som han menar att "folk i gemen" inte förstod att de var de själva som tog en risk då de köpte aktier.³⁴

²⁸ Ekström och Lindqvist 2001 sid. 106

²⁹ Ibid. sid. 105f

³⁰ Elmbrant 2005 sid. 159

³¹ Ekström och Lindqvist 2001 sid. 104

³² Forslund 2008 sid. 181f

³³ Elmbrant 2005 sid. 171

³⁴ Zachrisson 2008

3.4.3 PPM

I ett svenskt perspektiv kan den senaste stora omstruktureringen av det svenska systemet för ålderspensioner som tog form under 1990-talet betraktas som en händelseutveckling som tenderar att skapa något som kan liknas vid ett massinvesteringssamhälle.³⁵ Det senaste pensionssystemet diskuterades fram i den så kallade Pensionsarbetsgruppen. Denna arbetsgrupp fick från Riksdagen direktiv kring vilka målsättningar som skulle vara vägledande för hur systemet skulle utformas. Bland målsättningarna framgår bland annat att Riksdagen ville att systemet skulle uppmuntra till mer långsiktigt sparande, stimulera till ökat arbete samt etablera en tydligare koppling mellan avgifter och förmåner. Detta så att det ”faktiska skattetrycket sänks och arbetsutbudet ökar.”³⁶ En framträdande del i det nya pensionssystemet var att en del av den avgift som drogs från lönen skulle placeras av inkomsttagaren själv i fonder genom det som kom att kallas Premiépensionssystemet och även resulterade i att en ny myndighet startades: Premiépensionsmyndigheten (PPM), vilken bland annat har till uppgift att informera allmänheten om de risker som är förenade med privat sparande.³⁷ I en informationsbroschyr från 2003 från PPM framhålls följande:

Din premiépension placeras i fonder, och du bestämmer själv vilka fonder. Det är viktigt att du förstår att det här är ditt eget ansvar. Du kan inte skylla på någon annan, om du tycker att pengarna har placerats fel.³⁸

Rörande pensionsgruppens direktiv att öka det långsiktiga sparandet, fanns här även tydliga ambitioner att påverka just medborgarnas värderingar och förväntningar, tydligt illustrerat i en debattartikel skriven 1996 av de fyra borgerliga ledamöterna i arbetsgruppen:

Övergången från statliga kollektiva fonder inom det offentliga pensionssystemet skulle dessutom öka allmänhetens förståelse för och intresse av en sund ekonomisk politik. Till exempel urholkar inflationen inte prisindexerade pensioner, medan den däremot kommer att påverka de fonderade systemens avkastning. Inflationsbekämpning skulle därför få högre prioritet. *Samsynen om vad som krävs för en god ekonomisk utveckling skulle stärkas mellan olika*

³⁵ Belfrage 2007

³⁶ Pensionsarbetsgruppen 1994 sid. 15f

³⁷ Premiépensionsmyndigheten 2009

³⁸ Broschyren PPM, *Frågor och svar om din premiépension*, sid. 13., återgiven i Forslund 2008

*intressen, yrkesaktiva, företagare, pensionärer, medan olika särintressen i motsvarande mån skulle försvagas.*³⁹

Detta uttalande tyder på att de ansvariga politikerna själva hade stora förväntningar kring vad ett alltmer utbrett aktieäggande på lång sikt kan leda till. Inte bara ska ökat fokus läggas på inflationsbekämpning, dessutom kommer konflikter kring politiska prioriteringar mellan olika sociala grupperingar och skikt att minska.

Politiker och tjänstemän som deltog i utformningen av premiepensionssystemet har även framhållit att ett viktigt inslag var "folkbildningstanken".⁴⁰ I samband med PPM:s införande fick en reklambyrå i uppdrag att kartlägga olika riskpreferensgrupper för att på detta vis se över möjligheterna att få svenska folket att aktivt delta i valet av pensionsfonder. Tre grupper identifierades bland befolkningen, var och en med olika inställning till fondsparande: "de villiga" (de som var villiga att engagera sig i sitt pensionssparande på önskvärt sätt), "de tveksamma men kanske övertalningsbara" samt "de hopplösa" (de som aldrig skulle gå att övertala till att engagera sig i sitt pensionssparande på önskvärt sätt).⁴¹ Folkbildningstanken kan i detta fall sägas ha en finansialisering av det svenska samhället som ett tydligt uttalat syfte: att öka upplevelsen av eget ansvar och att skapa en kulturell förändring i riktning mot ökat intresse för privat sparande.⁴² I ett inslag i A-ekonomi 1997 rörande PPM-systemet förklarade den statliga utredaren Hans Jacobsson att människor "får rätt att bestämma, men de får också ett större ansvar för sin egen pensionering".⁴³ Intressant att notera här rörande den dåvarande socialdemokratiska regeringens intentioner att bidra till en finansialisering av det svenska samhället är att en tidigare utredning av Lennart Låftman, f.d. vd på en av de fyra löntagarfonderna, rörande hur ett PPM-system skulle kunna struktureras, rekommenderade ett begränsat antal valmöjligheter. Detta eftersom;

erfarenheten visar att många valmöjligheter, kombinerat med att man ska göra långsiktiga bedömningar, ställer stora krav på den som ska träffa ett val. Det finns gränser för hur långt detta problem kan avhjälpas med information.

³⁹ Genser m.fl. Dagens nyheter debattsida 1996-07-10, återgiven i Lindbom 2001. Min kursivering.

⁴⁰ Nyqvist 2007 och 2008

⁴¹ Ibid. sid. 79f

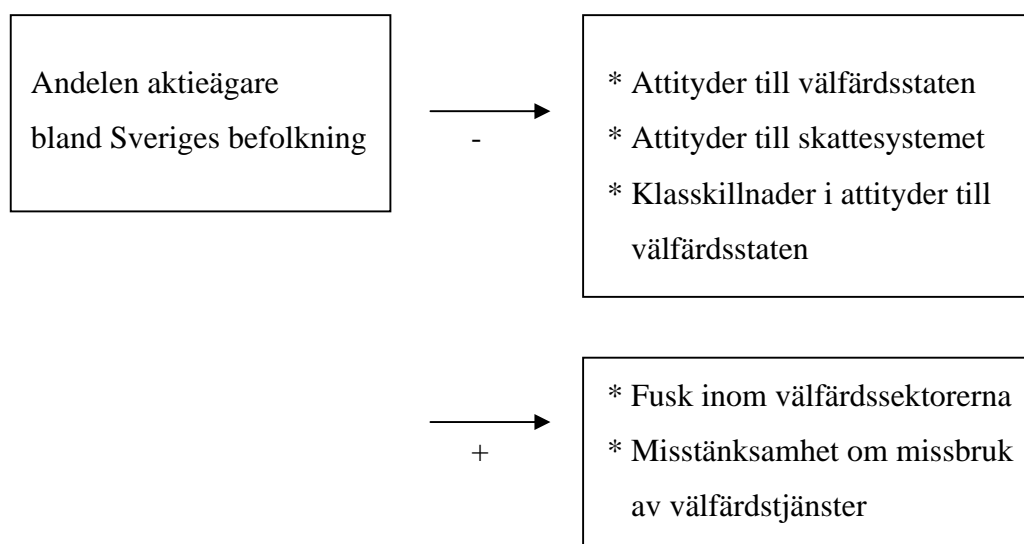
⁴² Jmf. Belfrage 2007 enligt diskussion ovan.

⁴³ Lindqvist 2001 sid. 63f

Låftman föreslog därför ett PPM-system med några få valmöjligheter, vilket avvisades av ansvariga politiker.⁴⁴

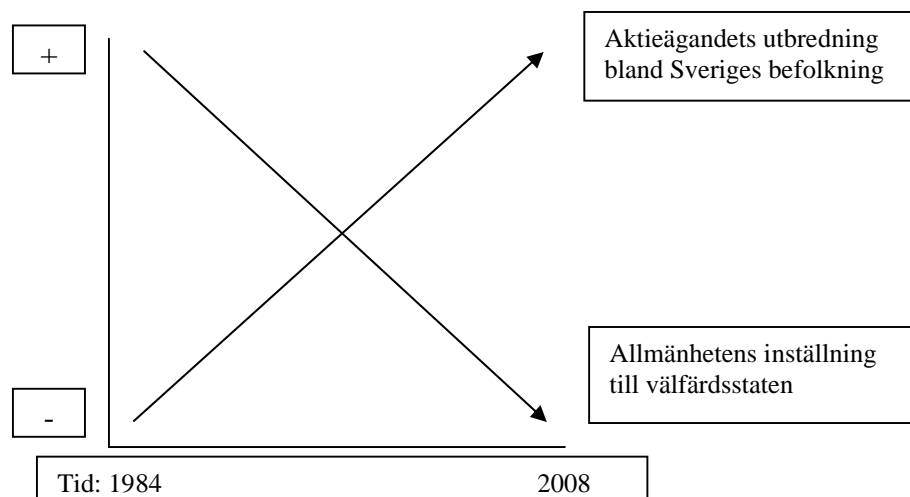
3.5 Min teoretiska modell

Mina teoretiska samband så här långt kan beskrivas med följande modell, vilken illustrerar mina uppställda hypoteser. Den oberoende variabel "andelen aktieägare bland Sveriges befolkning" förväntas inverka negativt på variablerna "attityder till välfärdsstaten", "attityder till skattesystemet" samt "klasskillnader i attityder till välfärdsstaten". Den oberoende variabeln förväntas samtidigt inverka positivt på mängden "fusk inom välfärdssektorerna" och "misstänksamhet om missbruk av välfärdstjänster".

Detta samband bygger på följande process: [aktieäggande] → [finansialisering, nya synsätt på ekonomiska frågor och samhällsekonomin] → [förändrade förväntningar på det offentliga samhället och andra individer] → [förändrade åsikter om hur välfärdsstaten bör utformas och finansieras]. Utifrån detta samband förväntar jag mig kunna observera att under den tid som aktieägandet blir alltmer utbrett bland Sveriges befolkning blir allmänhetens inställning till välfärdsstaten alltmer negativ. Denna förändring över tid kan illustreras med följande modell nedan. Den lodräta axeln beskriver positiv respektive negativ förändring och den vågräta axeln beskriver tid. Pilarnas riktning beskriver i vilken riktning mina hypoteser beskriver att jag förväntar mig att aktieägandet samt inställningen till välfärdsstaten utvecklas över tid.

⁴⁴ Elmbrant 2005 sid. 210f. Citatet återgivet i samma källa.

4. Metod

4.1 Denna undersökning

För att kontrollera mina hypoteser har jag jämfört resultat av tidigare studier som behandlar kvantitativa data. Resultaten från dessa studier diskuteras sedan utifrån uppställda hypoteser, tidigare forskning samt teoretiska utgångspunkter kring hur sparande och kapitalinnehav kan tänkas påverka värderingar och attityder rörande välfärdsstaten. Studiens fokus ligger på långsiktiga förändringar över tid.

4.2 Utmaningar och problem

4.2.1 Arbetsprocessen

Min första utmaning var att avgränsa vilka sorters attityder jag förväntar mig att aktieäggande kan tänkas påverka. Såväl i artiklar som i direkta samtal med forskare på området verkar många vara överens om det övergripande samband jag ställt upp (min primära hypotes). Exakt vilka åsikter som skulle förändras är dock mer tveksamt. Jag har här valt att hantera detta genom att under arbetets gång haft ambitionen att hålla en inkluderande hållning rörande vilka tidigare studier jag tagit med i arbetet. Detta har även lett till en fortlöpande uppdatering av syfte, teoristruktur och uppställning av samband, vilket mestadels har varit givande, om än något enerverande. Jag har här löpande arbetat i enlighet med de rekommendationer kring

adaptiva och flexibla förhållningssätt till arbetsprocessen, och då i synnerhet i fråga om konstruktion av teori, som Layder (1998) rekommenderar.⁴⁵

Problemen kring avgränsningar återkom även i analysen av mina resultat i fråga om tidsram. Även om jag kan konstatera studiens resultat finns det stora möjligheter att hela tiden diskutera hur lång fördröjning man kan förvänta sig från att de ekonomiskt institutionella förändringarna äger rum tills dess att dessa resulterar i förändrade attityder. När så sker är det även frågan om det verkligen var de observerade institutionella förändringarna som gav upphov till de förändrade attityderna och värderingarna eller något helt annat. Detta medför att studien tenderar att gå i cirklar och slutsatsen blir ett evigt föremål för diskussion.

Frågan om avgränsning var även aktuell vid valet av variabler, såväl till antal som i frågan om relevans. Jag har i denna studie valt att endast använda en enda oberoende variabel: aktieägnande. Detta är givetvis diskutabelt i sig. Liksom jag diskuterat ovan framhåller flera forskare hur tidigare studier indikerar att ett flertal andra variabler har betydelse för attityder till välfärdsstaten, som exempelvis klass. Aktieägandets påverkan oavsett andra faktorer framhålls dock i sådan utsträckning inom såväl tidigare forskning som annan litteratur på temat, samt i den politiska diskussionen, att jag ansåg det tillräckligt intressant och användbart att kontrollera för enbart denna variabel ändå.

4.2.2 Litteratur och data

Eftersom jag i detta arbete enbart förlitat mig på tidigare forskning utförd av andra var en stor utmaning i mitt arbete att hitta adekvata studier. Jag har i största möjliga mån därför försökt förlita mig på välkända källor, såsom studier utförda på uppdrag av myndigheter etc. samt väletablerade och namnkunniga forskare, vars namn t.ex. dykt upp i flera andra texter. Detta ger givetvis inga fullständiga garantier för kvalitet eller goda analyser men inger ändå en förhoppning om ett visst mått av kvalitet. Mitt arbete är dock främst fokuserat på i vilken riktning samhällets långsiktiga utvecklingen rör sig på makronivå för yttersta stora grupper, såsom hela Sveriges befolkning. Detta gör inte mer avancerade kontroller av data ointressanta men medför ändå att mina resultat inte är fullt lika känsliga för eventuella mindre brister i dessa test. Vid studier på lägre abstraktionsnivå och med mindre population etc. skulle känsligheten ökat.

⁴⁵ Layder 1998

Jag har löpande haft ambitionen att hålla en inkluderande inställning till tidigare studier som rört mitt syfte och genomgående haft ambitionen att ta med allt som går att ta med inom ämnets ramar. Även när jag sökt studier till mitt teoriavsnitt har jag försökt hålla en öppen och flexibel inställning, vilket bland annat lett till uppslag från mindre vetenskapliga källor, såsom tidningsartiklar och debattinlägg, samt uppslag från litteratur utanför vad som traditionellt kanske betraktas som det primärt sociologiska fältet.

Något förvånande hade jag mer problem att hitta data över aktieäggande än vad jag hade väntat mig. Trots det svenska samhällets omtalade höga nivå av att vara undersökt ned till minsta beståndsdel var data över aktieäggande och dylikt ytterst svårtillgängligt, detta trots att jag varit i kontakt med en rad olika myndigheter, framträdande organisationer och forskare på området. De data jag använt mig av från Aktiefrämjandet kan knappast betraktas som framställda med någon form av objektivt uppsåt. Aktiefrämjandet har tydliga intressen i undersökningarnas resultat. Samtidigt ska sägas att organisationens undersökningar inte ger intryck av att vara alltför vinklade på just de frågor jag intresserat mig för. Vinklingen ligger då snarare i valet av vilka frågor som ställs och vilka resultat som lyfts fram. För min egen studie torde dock dessa undersökningar vara godtagbara då jag enbart är intresserad av långsiktiga trender. Därtill är jag i dessa undersökningars fall främst intresserad av relativt odramatiska data: huruvida människor äger aktier eller fondandelar. Även med hänsyn till vinklade frågeställningar visar dessa undersökningar på en tydlig trend. Med detta sagt upplever jag inte att någon av de utmaningar jag mött under arbetets gång har medfört några oöverstigliga problem utan att jag har lyckats hantera dessa på ett godtagbart sätt.

5. Data och resultat

Här presenteras mina resultat. De data jag studerat ger inget stöd för mina hypoteser att ett ökat aktieäggande i Sverige skulle ha lett till mer negativa attityder till välfärdsstaten. Inte heller verkar klasskillnaderna i åsikter rörande välfärdsstaten ha minskat eller fuskets samt misstänksamheten om fusk inom välfärdssektorerna ha ökat nämnvärt. Snarast är stabiliteten över tid framstående för samtliga data.

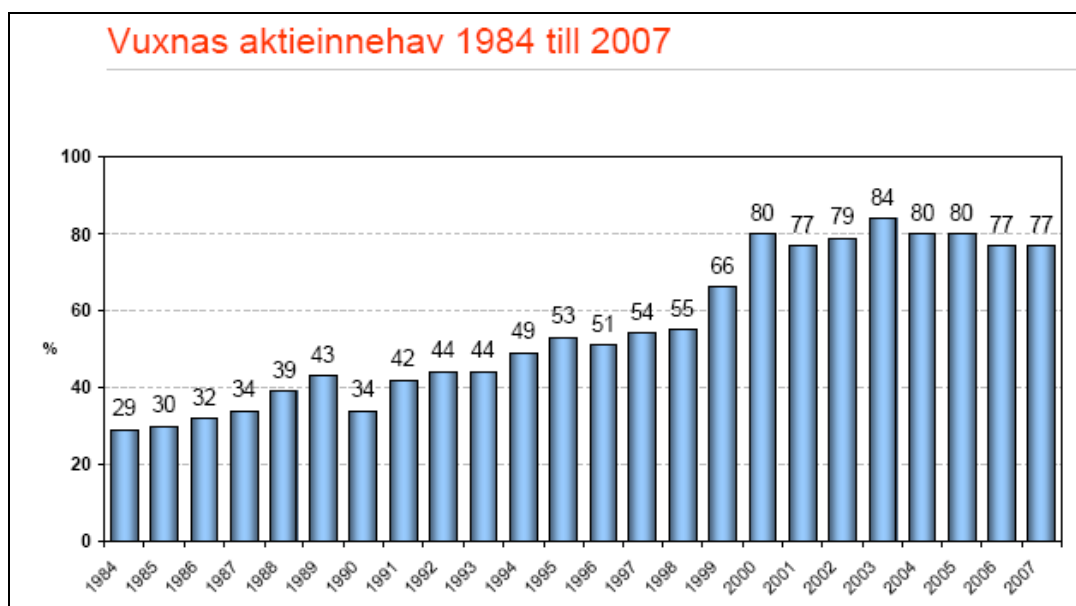
5.1 Aktieäggande

Synovate har på uppdrag av Aktiefrämjandet genomfört årliga enkätundersökningar sedan 1984 kring privatpersoners innehav av aktier och fonder samt deras kunskaper kring detta. Dessa undersökningar indikerar en tydlig långsiktig uppgång i aktieägandet mellan åren 1984 till 2000, från 29-80 % av de tillfrågade uppger att de äger aktier. Från år 2000 verkar andelen aktieägare ha legat relativt stabilt kring 80 %.⁴⁶ Med aktieäggande menas i dessa undersökningar aktier eller fondandelar. Dessa undersökningar är utförda som telefonenkäter på cirka 1000 personer åt gången och de procentuella uppskattningarna av andelen aktieägare bland Sveriges befolkning ska därför inte betraktas som exakta angivelser. Här finns utrymme för tvivel om siffrornas vetenskapliga relevans. Förändringen i antalet aktieägare skulle till exempel kunna förklaras med ökad medial uppmärksamhet eller kulturella förändringar, varför människor kanske redan tidigare ägde fonder men under årens lopp blivit alltmer medvetna om att så var fallet. Den långsiktiga utvecklingen och förändringen i dessa undersökningar är dock så pass tydlig och omfattande att en sådan förklaring får anses som föga sannolik. Undersökningarna får anses ge adekvata indikatorer på att aktieägandet har blivit vanligare bland Sveriges befolkning, även om de aktuella procenttalen i undersökningarna, som sagt, bör tolkas med försiktighet.

⁴⁶ Lundstedt 2008

Diagram 1: Andelen vuxna som uppgett att de innehar aktier mellan år 1984-2007.

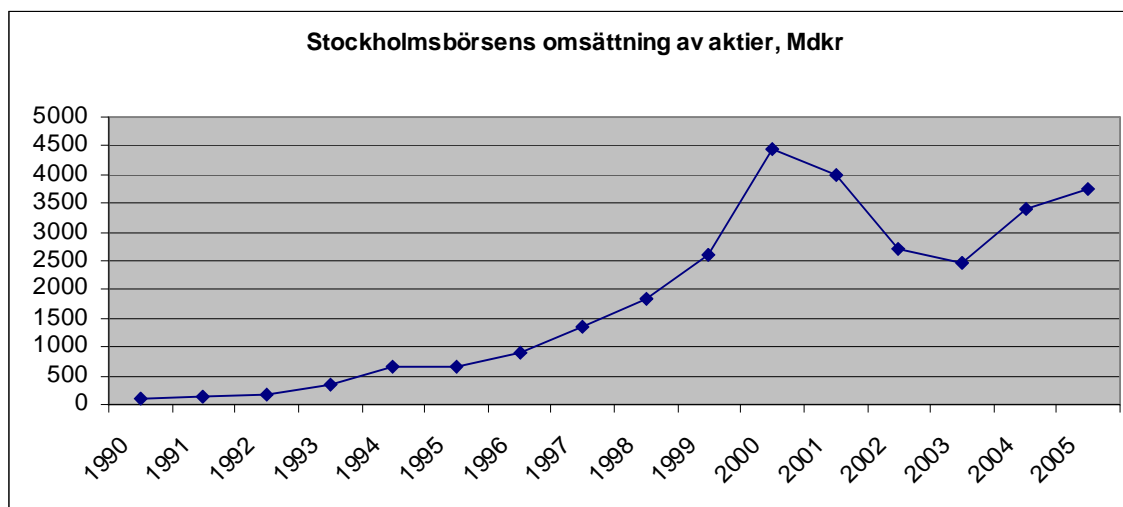
Staplarna visar hur stor procentandel som svarat "ja" på frågan om de innehar något av följande: "aktier i börsnoterade företag"; "andra aktier i något enskilt bolag"; "del i någon aktiefond genom PPM-valet (Premiepensionsmyndigheten)"; "del i någon annan aktiefond t.ex. genom regelbundet sparande i aktiefond eller pensionssparande"; "utländska aktier, direkt eller via fond"; "aktier via anställning, t.ex. i en personalstiftelse".⁴⁷

Det alltmer utbredda aktieägandet illustreras även av hur Stockholmsbörsens omsättning växte kraftigt mellan åren 1990 och 2006 (se diagram 2). Detta diagram visar inte i vilken utsträckning det faktiskt är hushållens pengar som tillförts handeln på börsen men illustrerar i vart fall tydligt att handeln på Stockholmsbörsen växt markant på lång sikt.

⁴⁷ Tabell tagen från ibid.

Diagram 2: Stockholmsbörsens årliga genomsnittliga ekonomiska omsättning i miljarder kronor mellan åren 1990-2005.

Ytterligare en illustration av att aktieägandet i skrivande stund, hösten 2008, är utbrett är Värdepapperscentralens (VPC) statistik. VPC:s data är mer precis än Aktiefrämjandets. Istället för telefonenkäter bygger VPC:s siffror på de aktieböcker VPC för över aktieinnehav i svenska avstämningsbolag. Totalt i hela Sverige finns strax under 2 000 000 fysiska personer som äger aktier, av vilka cirka 460 000 bor i Stockholmsområdet.⁴⁸ Vid jämförelse av dessa siffror mot resultaten i diagram 1 indikerar att den största andelen av dem som äger aktier och fondandelar i Sverige enbart äger fondandelar och inga enskilda aktier alls.

5.2 Data över attityder rörande...

5.2.1 Välfärdsstaten (hypotes 1)

Enligt mina hypoteser och antaganden borde stödet för välfärdsstaten ha minskat under den tidsperiod då aktieägandet blev alltmer utbrett bland Sveriges befolkning, mellan åren 1984-2008. De studier som jag kontrollerat på detta område ger dock inget stöd för detta. Mellan åren 1986 och 2002 verkar inte människors inställning till hur välfärdens institutioner bör utformas och finansieras ha förändrats nämnvärt på några centrala områden. Stödet för skattefinansiering är stabilt (se tabell 1 och 2) liksom stödet för offentliga driftsformer framför privata (se tabell 3).

⁴⁸ Värdepapperscentralen 2008

Tabell 1: Attityder till frågan "Hur anser du att nedanstående verksamheter bör finansieras?"⁴⁹

Andel som svarar "bör som nu huvudsakligen betalas genom skatter och arbetsgivaravgifter"	1986	1992	1997	2002
Utbildning	79	75	75	76
Sjukvård	90	90	92	93
Barnomsorg	63	63	66	69
Äldreomsorg	-	92	89	91
(n)	(ca 970)	(ca 1490)	(ca 1290)	(ca 1075)

Tabell 2: Attityder rörande socialförsäkringarnas finansiering.⁵⁰

Andel som svarar "Bör som nu i huvudsak betalas genom skatter och arbetsgivaravgifter, vilka behålls på nuvarande nivå"	1992	1997	2002
Sjukförsäkringen	78	74	79
Arbetslöshetsförsäkringen	71	68	66
Pensionerna	77	73	74
(n)	(ca 1420)	(ca 1250)	(ca 1080)

Tabell 3: Attityder till frågan "Vem anser du i allmänhet är bäst lämpad att sköta följande service?" Siffrorna anger procent.⁵¹

	STAT/KOMMUN				PRIVATA FÖRETAG				FAMILJ OCH ANHÖRIGA				ANNAN ^A			
	-86	-92	-97	-02	-86	-92	-97	-02	-86	-92	-97	-02	-86	-92	-97	-02
Utbildning	91	87	85	87	8	11	12	10	1	0	1	1	1	1	2	1
Sjukvård	91	85	90	87	9	14	9	12	0	0	1	0	1	1	1	0
Barnomsorg	55	57	62	68	10	20	18	15	30	11	11	12	6	11	10	6
Äldreomsorg	81	83	82	86	5	10	10	9	11	5	6	3	3	2	2	2
Socialvård	91	89	88	90	2	4	5	3	2	2	2	1	5	5	6	5
(n = 1986 ca 960, 1992 ca 1410, 1997 ca 1240, 2002 ca 1020)																
A, Fackföreningar, kooperativ, välgörenhetsorganisationer																

Stefan Svallfors, som skrivit artikeln varifrån tabellerna ovan hämtats, har även konstruerat ett index där utvecklingen inom flera frågor rörande välfärdens olika områden sammanfattas,

⁴⁹ Tabell tagen från Svallfors 2003 sid. 91

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid. sid. 92

vilket redovisas i diagram 3 nedan. Detta redogör ytterligare för hur attityderna till välfärdsstaten utvecklats. Hur indexen är konstruerade och vad de beskriver står delvis förklarade i diagramtexten men här låter sig en beskrivning inte göras utan ett längre citat:

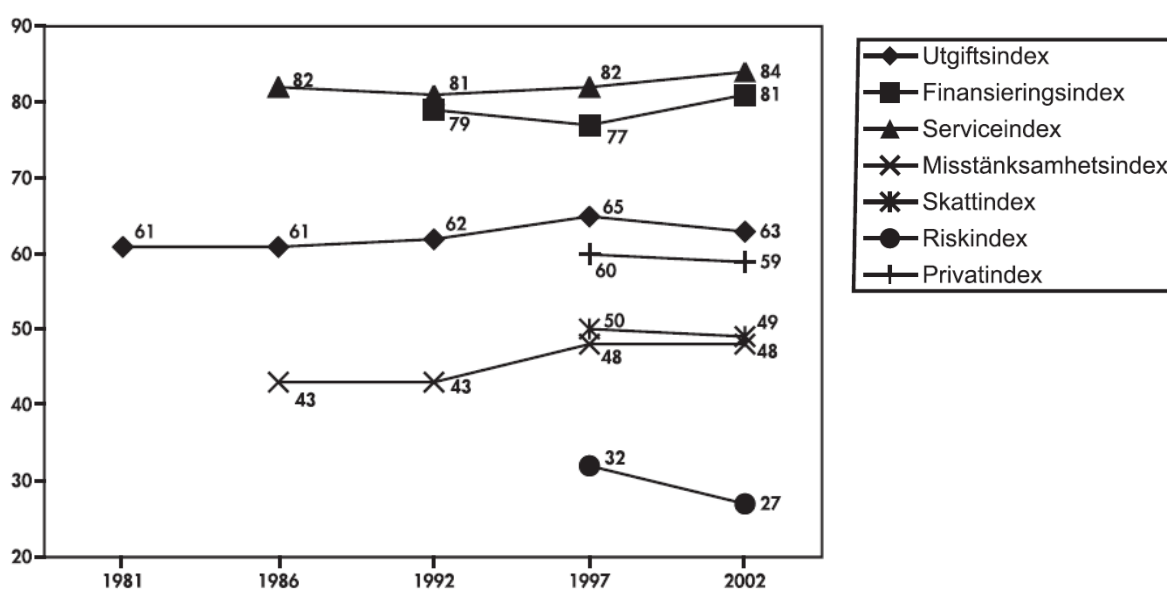
Alla index varierar mellan 0-100. "Utgiftsindex" inkluderar alla frågor om att öka eller minska skatteutgifter med undantag för de som berör utbildning och administration. Ett högt värde betyder här starkare stöd för höga utgifter. "Skatteindex" innefattar frågorna om man själv är villig att betala högre skatt för olika ändamål. Ju högre värde, desto mer villig är man att betala skatt till välfärdspolitiska ändamål. I "Finansieringsindex" ingår frågorna om välfärdspolitisk finansiering, med undantag för frågan om att finansiera utbildning. Högre värde betyder här starkare stöd för kollektiv finansiering. I "Serviceindex" ingår alla frågor om vem som är bäst lämpad att sköta service. Högre värde står för starkare stöd till stat och kommun. I "Misstänksamhetsindex" ingår påståendena om välfärdspolitiskt missbruk. Högre värde står här för en lägre grad av misstänksamhet. I "Riskindex" ingår alla frågorna om upplevd sannolikhet för vård- och försörjningsproblem. Högre värde betyder större upplevd risk. I "Privatindex" ingår frågorna om upplevt behov av privat försäkring. Högre värde står för större upplevt behov av privat försäkring. (...) Man kan tillägga att alla index har tilltalande tekniska egenskaper vad gäller reliabilitet och spridning.⁵²

Dessa resultat är således mer sammansatta än de ovan som enbart behandlade välfärdstjänsternas finansiering och serviceform. Alla indexen täcker inte hela undersökningsperioden men ger ändå tydliga indikationer om hur opinionerna utvecklats. Inte heller utifrån dessa resultat går det att utläsa några tecken på tydliga förändringar i svenska folkets inställning till välfärdsstaten. Tvärtom är trenderna stabila under hela 1980- och 1990-talen.

⁵² Ibid. sid. 97f

Diagram 3: Attityder till välfärdsstaten. Indexvärden 1981-2002.⁵³

Index (0-100)	Vad betyder högt värde?
Utgiftsindex	Stöd för höga utgifter
Skattindex	Hög betalningsvilja
Finansieringsindex	Stöd för kollektiv finansiering
Serviceindex	Stöd för stat och kommun
Misstänksamhetsindex	Liten misstänksamhet
Riskindex	Hög uppfattad risk
Privatindex	Stort behov av privat försäkring

Svallfors index och andra resultat ovan sträcker sig fram till 2002. Även senare studier därefter ger liknande resultat. Ett uppmärksammat exempel är Sveriges kommuner och landstings (SKL) undersökningar rörande attityder till välfärdens finansiering, vilka presenterade en samling utförliga resultat våren 2008. Även här finns tydliga indikationer på ett utbrett stöd för offentlig finansiering genom skatter och arbetsgivaravgifter. Runt 90 % svarar att de föredrar ökad kvalitet inom äldreomsorg, skola och sjukvård framför sänkt skatt (diagram 4). Runt 60 % kan dessutom tänka sig att betala högre skatt för att inte bara de själva utan även ”alla” ska få bättre service inom sjukvården (diagram 5) eller äldreomsorgen.⁵⁴

⁵³ Indexbeskrivning och diagram från ibid.

⁵⁴ Sedigh 2008. Sedigh redovisar även motsvarande diagram för äldreomsorg samt resultat som även indikerar positiva attityder till barnomsorgens skattefinansiering.

Diagram 4: Sänkt skatt eller förbättrad service.⁵⁵ Diagrammet redovisar hur stora andelar av respondenterna (totalt 1026 st.) som svarat på följande fråga:

Om det visar sig att din kommun eller ditt landsting nästa år gör ett mycket bra ekonomiskt resultat, vill du då i första hand få ökad kvalitet i följande verksamheter eller vill du istället få sänkt skatt?

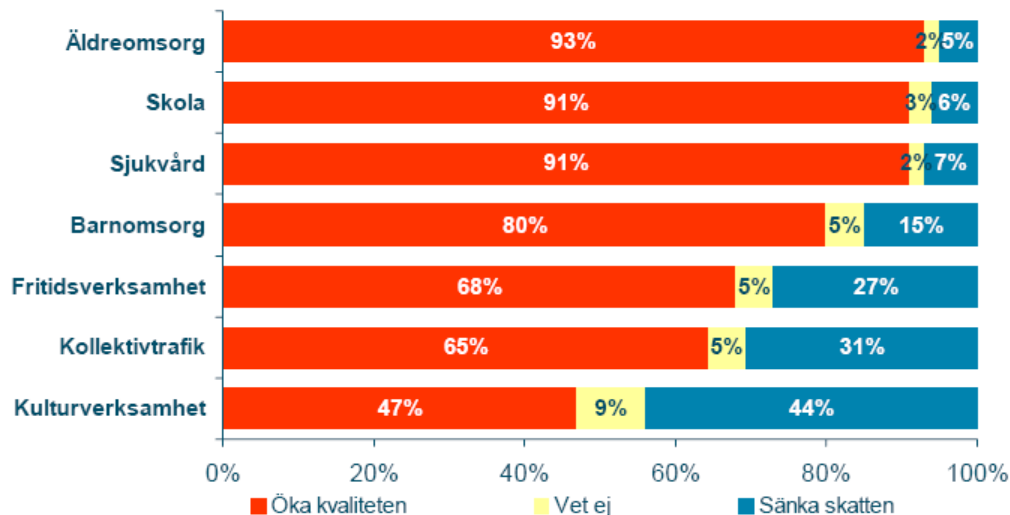
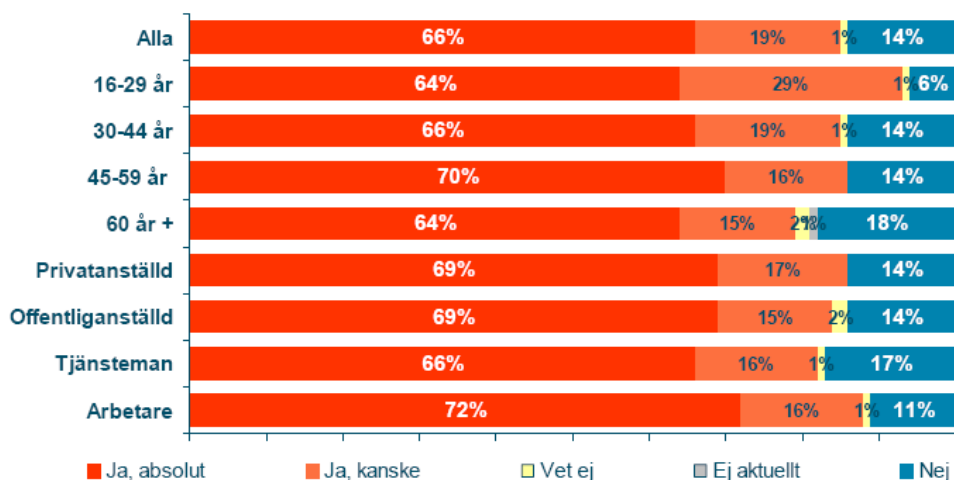

Diagram 5: Högre skatt och bättre sjukvård för alla.⁵⁶

Kan du tänka dig att betala högre skatt för att alla ska få bättre service eller kvalitet när det gäller sjukvården?

5.2.2 Skatter (hypotes 2)

Den forskning jag studerat kring attityder till välfärdsstaten ger således inget stöd för mina hypoteser. Men välfärdsstaten har även en ömsesidig dimension av finansiering där skattesystemets utformning är en central aspekt. Bara för att människor är fortsatt positiva till offentlig barnomsorg skulle man kunna tänka sig att ett allmänt missnöje med skattesystemet

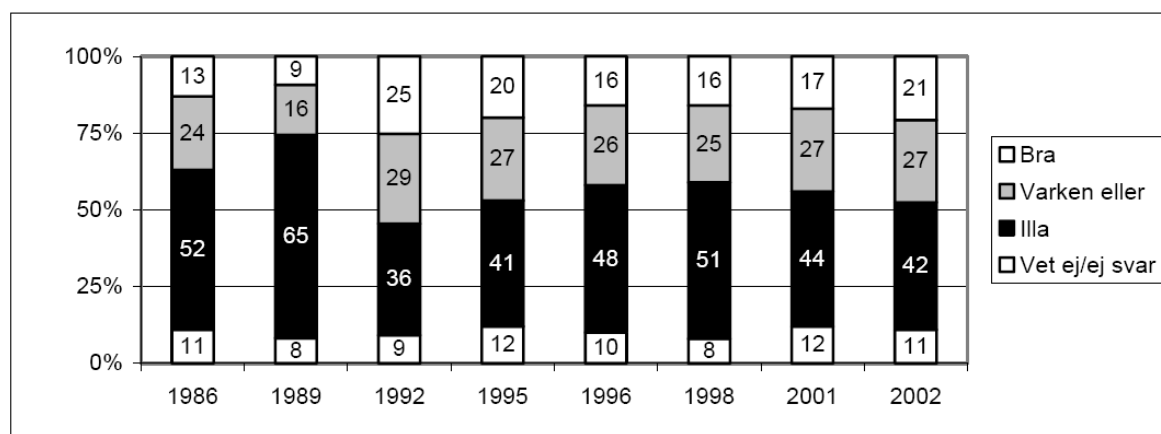
⁵⁵ Ibid. sid. 5

⁵⁶ Ibid. sid. 8

spridit sig under den tidsperiod då aktieägandet blivit alltmer utbrett bland Sveriges befolkning. Inte heller detta verkar dock vara fallet, varför inte heller hypotes två kan sägas ha stöd av data.

Skatteverket har sedan 1986 utfört övergripande och, enligt egen utsago, jämförbara studier av den svenska befolkningens attityder till skattesystemet. Även Skatteverkets studier ger liknande resultat som de ovan: svenska folkets attityder till skattesystemets övergripande utformning är relativt stabila över tid (se diagram 7). En viss förändring mot mer positiv inställning kan utläsas från 1989 till 1992. Detta kan möjligen tänkas hänga ihop med den stora och omtalade skattereform som den borgerliga regeringen genomförde i början av 1990-talet, men möjligen även med en ökad ekonomisk krismedvetenhet i samband med den ekonomiska turbulensen och statens bristfälliga finanser i början av 1990-talet. Förutom denna förändring verkar attityderna ha legat på en relativt stabil nivå efter 1992 fram till 2006, varifrån senaste data är, med 40-50 % som uppger att de tycker "illa" om skatternas storlek och reglernas utformning.⁵⁷ Således ger inte heller dessa resultat något stöd för mina hypoteser rörande ett allmänt ökande missnöje med skattesystemet i stort.

Diagram 6: Allmänhetens inställning till skattesystemet i sin helhet. Fråga: Vad tycker du i stort om skattesystemet, dvs. skatternas storlek och reglernas utformning? Jämförelse åren 1986-2002, procent. Antal svarande: ca. 1800⁵⁸

Bas: Samtliga

Jag har även tagit del av undersökningar från Skattebetalarnas förening, som kan betraktas som en part med ett tydligt intresse att framhålla ett resultat i enlighet med min hypotes om

⁵⁷ Skatteverket 2003 och 2007

⁵⁸ Diagram hämtat från Skatteverket 2003.

ökat missnöje med den offentliga välfärden. Dessa undersökningar bedömdes dock vara alltför ovetenskapligt utförda för att vara av intresse för denna studie.

5.2.3 Fusk och misstänksamhet (hypotes 3 och 4)

Välfärdsstaten bygger som sagt på ett mer eller mindre ömsesidigt, kollektivt finansieringsansvar. En del av denna ömsesidiga dimension är synen på fusk och misstänksamheten kring densamma. Om människor allt mindre identifierar sig med välfärdsstatens plikter och förväntningar bör detta leda till en ökad misstänksamhet att välfärdssystemen inte används på korrekt sätt. Om människor dessutom är allt mindre intresserade av välfärdsstatens fortlevnad bör det även finnas indikationer på att fusket med välfärdstjänsterna har ökat. Enligt de data jag studerat verkar dock inget av detta ha skett. Inte heller hypotes tre och fyra kan sägas erhålla något stöd i data.

1995 presenterade Riksrevisionsverket (RRV) en utredning där olika uppskattningar av fusk inom välfärdssektorerna kartlades. Utredningen utför ingen exakt bedömning utan gör olika former av uppskattningar utifrån tidigare teoretiska antaganden och bedömningar. RRV menade att mellan 5-15 % av olika utbetalningar var resultat av fusk. För arbetslöshetsersättning och arbetsmarknadsstöd beräknades mellan 6-10 % vara felaktiga, beroende på vilka antaganden som användes, för en hög eller låg uppskattning av fusket.⁵⁹

Hösten 2007 presenterade Delegationen mot felaktiga utbetalningar (FUT-delegationen) sin rapport *Vem fuskar och varför?* Skillnaden mellan denna rapport och RRV:s uppges vara att RRV:s bedömning utfördes av extern personal medan FUT-delegationens rapport är framtagen av fackmyndigheterna själva.⁶⁰ FUT-delegationen konstaterar i sin rapport att fusket med bidrag, socialförsäkringar och svartarbete visserligen omfattar stora nominella belopp men betraktade i relation till verksamheternas storlek inte kan beskrivas som vare sig omfattande eller utbredda. I rapporten tas till exempel upp resultaten av ESS-projektets European Social Survey där 1 % av Sveriges befolkning uppgivit att de "någon gång" "gjort överdrivna eller felaktiga anspråk på offentliga bidrag, som socialbidrag eller andra bidrag", varav 0,7 % uppger att detta hände endast en gång.⁶¹ Dessa resultat tyder således på att fusket inom välfärdssektorerna möjligen minskat något under undersökningsperioden. Studierna har

⁵⁹ Riksrevisionsverket 1995

⁶⁰ E-post från Delegationen mot felaktiga utbetalningars ordförande Björn Blomqvist 2008-12-16.

⁶¹ Delegationen mot felaktiga utbetalningar 2007

dock utförts på så pass olika sätt att de inte verkar vara jämförbara. Oavsett detta finns inget i dessa data som tyder på att fuskets ökat nämnvärt under tiden som allt större andel av svenska folket blivit aktieägare. Alltså har inte heller hypotes tre stöd i data.

FUT-delegationen konstaterar i sin rapport att trots att fuskets inom välfärdsstaten kan betraktas som relativt begränsat är uppfattningen om att det förekommer fusk mycket utbredd, bland såväl privatpersoner som personalen inom de välfärdssektorer som arbetar med att hantera och administrera dess transfereringar. Rapporten redogör till exempel för undersökningar där 75 % av allmänheten samt 66 % av handläggarna vid olika myndigheter, såsom CSN och Försäkringskassan, tror att "bidragsfuskets"⁶² är ganska eller mycket omfattande.⁶³ Delegationen menar att just utbredningen av denna misstänksamhet snarast är ett större problem för välfärdens hållbarhet och framtida finansiering än det faktiskt existerande fuskets. Vid kontroll mot andra mer systematiska data rörande misstänksamhetens utveckling över tid verkar dock denna inte växa noterbart.⁶⁴ Snarare tenderar misstänksamheten att minska mellan åren 1986-2002 (se tabell 3). Enligt dessa undersökningar verkar den långsiktiga trenden vara att allt färre tror att sjukvården utnyttjas av folk som inte är sjuka; att allt färre av de som får socialbidrag inte är fattiga; att allt färre av de som får bostadsbidrag borde kunna flytta till billigare bostäder; samt att allt färre av de som sjukskriver sig inte är sjuka. Rörande arbetslöshetsersättning går trenderna både upp och ned men det finns inga indikationer på en långsiktig ökning. Således har inte heller hypotes fyra något stöd i data: Misstänksamheten om fusk har inte ökat under den tid som en allt större andel av svenska folket blivit aktieägare.

⁶² Med bidrag åsyftas här, av för mig okänd anledning, både bidrag och socialförsäkringar

⁶³ Delegationen mot felaktiga utbetalningar 2007 sid. 39f och 59

⁶⁴ Den uppmärksamme läsaren noterade möjligen att dessa resultat över misstänksamhet fanns sammanfattade redan i Svallfors indexsamling i diagram 3 i avsnitt 5.2.1. ovan.

Tabell 4: Attityder till frågan "Hur vanligt tror Du det är att sociala bidrag och tjänster utnyttjas av sådana som egentligen inte behöver dem?".⁶⁵

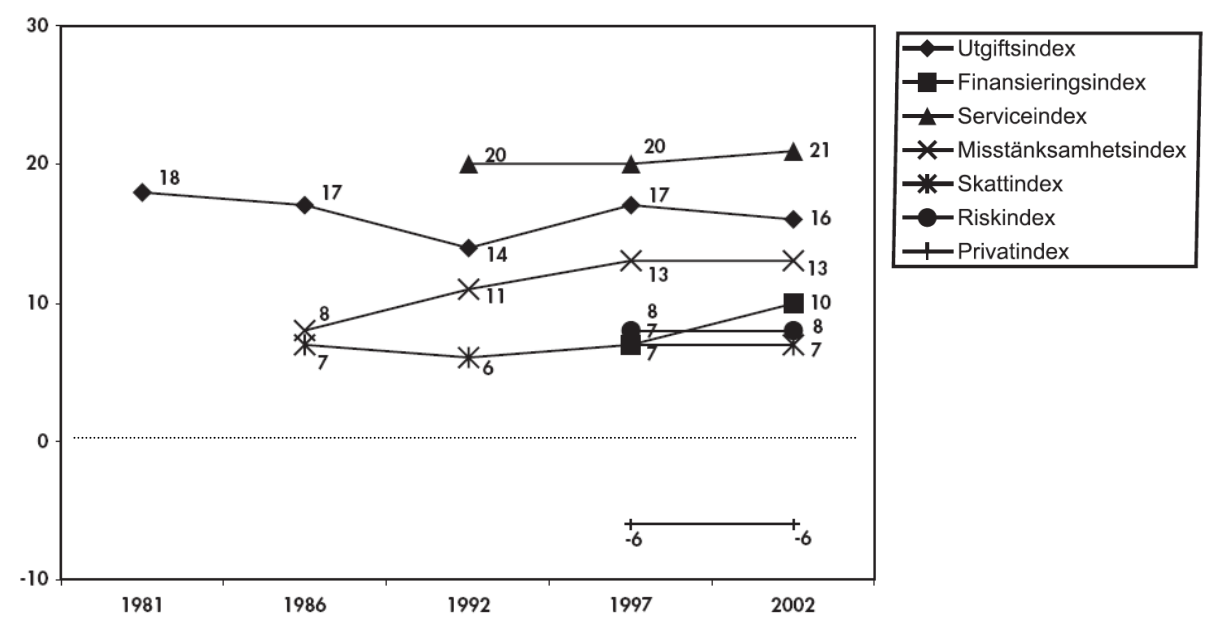
Andel som svarar "instämmer helt" på olika påståenden.	1986	1992	1997	2002
Många av dem som utnyttjar sjukvården är inte alls särskilt sjuka	14	17	10	9
Många av dem som får arbetslöshetsersättning skulle kunna få ett arbete om de bara ville	42	29	28	34
Många av dem som får socialbidrag är egentligen inte fattiga	29	29	19	15
Många av dem som får bostadsbidrag borde flytta till mindre och billigare bostäder	24	29	28	22
Många av dem som sjukskriver sig är egentligen inte sjuka	27	28	14	16
(n)	(ca 980)	(ca 1500)	(ca 1290)	(ca 1080)

5.2.4 Klasskillnader i åsikter (hypotes 5)

Enligt mina antaganden och hypoteser kring aktieägandets påverkan på värderingar och identiteter bör avståndet mellan olika sociala klassers värderingar ha minskat under undersökningsperioden till förmån för en ökad samsyn rörande samhällsekonomins utformning. Inte heller detta verkar dock ha skett. Tvärtom indikerar de resultat jag studerat att skillnaderna mellan olika klassers attityder till välfärdsstaten varit relativt stabila sedan 1980-talet fram till år 2002 (se diagram 6). Klasskillnaderna kan inte beskrivas som omfattande inom alla områden som berör välfärdsstaten. Poängen här är dock att det inte finns några indikationer på att klasserna på makronivå blivit mer överens sista 20 åren om hur välfärdsstaten bör utformas.

⁶⁵ Tabell hämtad från Svallfors 2003

Diagram 6: Klasskillnader i åsikter. Här används samma ämnen för indexering som i diagram 3 ovan. I detta diagram redovisas dock istället skillnaden mellan värdet för ej facklärd arbetare, vilket har subtraherats med värdet för högre tjänstemän alternativt företagare, beroende på vilken grupp som avviker mest från de ej facklärd arbetarna. Klassindelningen bygger på den så kallade Socioekonomiska indelningen (SEI). Vid den streckade 0-linjen en bit ned i diagrammet råder ingen skillnad mellan klasserna.⁶⁶

5.3 Sammanfattning av resultat

Mina resultat ger inget stöd för någon av mina hypoteser. Till skillnad mot vad jag i min primära hypotes förväntade mig finna verkar attityderna till välfärdsstaten inte ha blivit nämnvärt mer negativa. Attityder till välfärdens institutionella sammansättning, såväl dess enskilda delar samt skattesystemet i sin helhet, verkar även dem vara stabila. Inte heller verkar klasskillnaderna inom attityder till välfärdsstaten ha förändrats nämnvärt sedan början av 1980-talet till idag. Detta trots att aktieägandet ökade tydligt bland Sveriges befolkning mellan åren 1984 och 2000, för att mellan 2000 och 2008 ha hållit sig på en relativt jämn nivå runt 80 %. För mig personligen framstår dessa resultat som förvånansvärda. Även om studierna kring välfärdsstatens breda uttalade stöd inte var någon nyhet så är jag uppriktigt förvånad över att jag inte har lyckas hitta en enda annan studie som ger några indikationer på att människors värderingar förändrats nämnvärt de sista 20 åren. Inte ens bland de mer perifera fälten, såsom kring misstänksamhet eller synen på skatter och skatteverket kan jag

⁶⁶ Ibid. sid. 99

hitta några tydliga långsiktiga förändringar. Stefan Svallfors, framträdande och ofta citerad forskare inom detta ämne, sammanfattar detta tydligt i en studie utförd för Försäkringskassan från år 2003 (varifrån flera av diagrammen och tabellerna ovan är hämtade) med att den som tror "att välfärdsstatens principer tappat sitt folkliga stöd gör klokt i att ta ett djupt andetag och låta empirin tygla fantasin en smula."⁶⁷

6. Slutsats och diskussion

I detta arbete har jag kontrollerat på makronivå för huruvida ett alltmer utbrett aktieäggande bland Sveriges befolkning lett till förändrade attityder kring välfärdsstatens institutioner och strukturella utformning. Mina hypoteser var att stödet för välfärdsstaten och dess underliggande premisser, kollektiva dimensioner samt ömsesidiga relationer skulle ha minskat i samband med att allt fler svenska medborgare blivit aktieägare. Inga av de data jag studerat gav något stöd för dessa hypoteser eller någon liknande slutsats. Det finns flera tänkbara förklaringar till detta, vilka diskuteras nedan. Därefter följer en kortare diskussion kring tänkbara spår för framtida forskning

6.1 Diskussion rörande mina resultat

6.1.1 Aktieägandets ojämna utbredning

Aktieägandet bland Sveriges befolkning tenderar vara mycket ojämnt fördelat. Jag har inte studerat några längre historiska data men Statistiska centralbyrån (SCB) uppger i sin senaste rapport att de fem procent av befolkningen som äger mest aktier står för hela 79 % av det totala aktieinnehavet.⁶⁸ Värdepapperscentralen indikerar även att en stor andel aktieägare är småsparare som endast äger aktier i ett bolag i taget.⁶⁹ Som nämndes ovan finns även indikationer på att merparten av dem som uppgivit aktieinnehav i Aktiefrämjandets enkätstudier enbart har fondandelar och inga enskilda aktier, vilket ytterligare pekar på en ojämn fördelning av aktieägandet. Det kan således tänkas att den största andelen av befolkningen som äger aktier inte äger tillräckligt mycket aktier för att låta sig påverkas i sina attityder till välfärdsstaten.

⁶⁷ Ibid. sid. 101

⁶⁸ Statistiska centralbyrån 2009

⁶⁹ Värdepapperscentralen 2008

6.1.2 Fördröjda effekter

Studier rörande samhällets långsiktiga utveckling, och därtill dess kulturella utveckling, riskerar alltid att fastna i en diskussion kring när eventuella effekter kan förväntas bli synliga för observation i data. Samma diskussion går även att föra här. Det är rimligt att anta att förändringar i inkomst- och ägandestrukturer och dess effekter på identifiering, attityder och värderingar tar tid. Hur lång tid är dock mer osäkert. Mina resultat kan i led med detta lika gärna tolkas som att det inte går att utläsa effekterna av det allt mer spridda aktieägandet än, men att det endast är en fråga om tid innan detta kommer att ge utslag för de förändringar som mina hypoteser och antaganden gör gällande. Resonemang rörande fördröjda effekter som väntar på att införlivas får dock i detta fall betraktas som relativt tveksamma utifrån flera aspekter. Sedan början av 1980-talet har det skett en massiv förändring i aktieägandets utbredning, från 29 till 80 % uppger att de äger aktier. Trots att detta snarast måste beskrivas som en massiv förändring finns det egentligen inga indikationer på att människors attityder kring, eller förväntningar på, välfärdsstaten har förändrats nämnvärt under denna tidsperiod. Samtidigt ska dock sägas att det är först relativt nyligen (år 2000) som aktieägandet mer eller mindre verkar ha stabiliserats på en hög nivå, 80 %. Det kanske här kan tänkas att en ny generation som lär sig hantera fonder från tidig ålder kommer att påverkas mer än de nu levande som fått tillfälle att fundera över sina val av fonder och aktier först sedan några år tillbaka.

6.1.3 Människor vet för lite om sitt aktieäggande

Mina resultat kan även ha ett samband med att folk inte besitter "rätt" former av kunskap om sambandet mellan hur tillväxten av deras ekonomiska placeringar påverkas av samhällsekonomiska beslut för att detta ska gå att utläsa tydligt i förändrade attityder till välfärdsstaten. I flera av Aktiefrämjandets undersökningar uppger en majoritet av de svarande att de har "dålig kännedom om vad det innebär att äga, köpa och sälja aktier och/eller fondandelar".⁷⁰ Mina teoretiska antaganden kan i så fall fortfarande betraktas som i grunden korrekta. Men om människors attityder och värderingar ska påverkas via aktieäggande och sparande bygger detta även på att människor har en förståelse för hur samhällsekonomin fungerar och hänger ihop. Frågan är om en tillräckligt stor andel människor är så pass intresserade av hur eller varför deras pengar växer i detalj eller om många helt enkelt nöjer sig med att tillväxten är hög, mer eller mindre oavsett orsak. Detta kan även tänkas hänga ihop

⁷⁰ Till exempel Lundstedt 2008 sid. 5 och 20ff, Burman-Götz 2007 sid. 19ff, Aktiefrämjandet 2006 sid. 14ff

med att merparten av de respondenter som i mina data har angivit att de äger aktier enbart äger fondandelar och inga enskilda aktier. Liksom diskuterats ovan används regelbundet begrepp som sparande och aktieköp synonymt. Men begrepp som ”aktiesparande” talar endast begränsat till nya identitetsformationer. *Spara gör ju alla som har pengar på banken - och det har ju så gott som alla.* Men detta behöver inte betyda att folk är för dumma för att lägga ihop ett och två. Mitt teoretiska samband är även en fråga om vilka förväntningar vi har på folks politiska intresseformering utifrån ägande, sparande och samhällets aktörer och institutioner. De borgerliga ledamöterna i Pensionsarbetsgruppen skrev i sin debattartikel på DN Debatt 1996 att de hoppades att det nya pensionssystemet bland annat skulle leda till ökat intresse för en inflationsbekämpande politik och en ökad samsyn. Ska artikelförfattarna få önskvärt resultat förutsätter detta dock att människor har samma analys av hur och när inflationsdämpande politik bör ske i praktiken. Även om så vore fallet är det inte heller sagt att de alltid är överens om när Riksbanken bör höja räntan eller regeringen bör strukturera om i arbetslöshetsförsäkringssystemet. De borgerliga artikelförfattarna skriver att ”samsynen om vad som krävs för en god ekonomisk utveckling” kommer att stärkas.⁷¹ Men frågan är om samtliga berörda pensionärer och sparare alltid kommer att dra samma slutsatser av vilken roll den för tillfället rådande inflationen spelar för just deras pension och sparande. På samma sätt går det här att resonera kring sparande överlag. Antagandena kring att aktieägande påverkar värderingar kan fortfarande anses korrekta men frågan är i vilken riktning man kan förvänta sig att värderingarna rör sig. Om vi tänker att fler privatpersoner idag är delägare i Volvo jämfört med för tjugo år sen, leder det till att de anser att staten har ett större eller mindre ansvar för Volvos framtid?

6.1.4 Människor vet för mycket om sitt aktieägande

Det får betraktas som högst sannolikt att huruvida olika ekonomiska arrangemang får politiskt stöd på lång sikt bland befolkningen i stort, hänger starkt ihop med hur dessa arrangemang utvecklas ekonomiskt. Joakim Palme diskuterar detta kring PPM-systemet och det nuvarande svenska pensionssystemet.⁷² Går de privata pensionsfonderna bra kan man troligtvis räkna med ett ökat politiskt intresse för detta privat pensionssparande och vice versa. I detta arbete har jag primärt varit intresserad av utvecklingen i Sverige från år 1984 fram till idag, 2008. Under denna tidsperiod har åtminstone en större s.k. börsbubbla spruckit (den s.k. IT-bubblan

⁷¹ Genser m.fl. Dagens nyheter debattsida 1996-07-10, återgiven i Lindbom 2001. Min kursivering.

⁷² Palme 2005 sid. 48

under år 1999 och 2000⁷³), med kraftigt sjunkande börskurser under en period som följde. Ett väsentligt fenomen kring de händelserna, och av särskilt intresse här, är de omfattande diskussioner som följde i media och samhällsdebatten kring börsens utveckling och funktionssätt.⁷⁴ Ett fenomen vi även kunnat se i samband med den ekonomiska turbulens som startade på den amerikanska bolånemarknaden och nådde Sverige på allvar under andra halvåret av 2008.⁷⁵ Även om börsens utveckling på riktigt lång sikt är positiv kvarstår frågan huruvida finansmarknaden motsvarar människors riskpreferenser kontra ekonomiska förtjänster. Det gäller så att säga att gå i pension vid rätt tidpunkt i konjunkturcyklerna. Här finns en framträdande risk att skillnaden mellan risk och förtjänst medför att stödet för välfärdsstatens offentliga strukturer ökar istället för minskar, nu när fler riskerar att drabbas av börsens värdeförändringar. Det kausala sambandet blir således även här omvänt. Ökat aktieäggande (i kombination med ekonomisk turbulens) leder till ökat stöd för välfärdsstaten.

6.1.5 En existerande moralisk ekonomi

Flera forskare och rapporter framhåller indikationer på att allmänhetens attityder rörande välfärdsstatens utformning och finansiering är tydligt stabila. Detta skulle i sin tur kunna vara ännu en förklaring i sig till mina resultat. Att de tendenser till processer av finansialiserande art som ett allt mer spritt aktieäggande bidrar till samtidigt krockar med en utbredd existerande moraliska ekonomi. Det finns även vissa indikationer som skulle kunna tolkas som uttryck för detta. När pensionssystemet skulle struktureras om under 1990-talet var det Socialdemokratiska partiet en drivande part. Dock verkar ledningen arbetat delvis utan partimedlemmars medgivande. En Pensionssamrådsgrupp sattes ihop och medlemmarna uppmanades att skicka in synpunkter. Av 530 inkomna var endast 29 positiva. En arbetarkommun ansåg att det saknades ”en djup socialdemokratisk ideologisk linje i det nya pensionssystemet”.⁷⁶ Ett aktuellt exempel på en analys i led med denna krock med en existerande moralisk ekonomi skulle även Erik Åsbrinks inlägg på DN Debatt i november 2008 kring pensionssystemet sägas vara.⁷⁷ I samband med de omstruktureringar av pensionssystemet som utfördes under 1990-talet infördes bland annat ett system med en så kallad *broms* för hur mycket pensionsutbetalningarna får kosta som andel av BNP. Om sysselsättning och tillväxt sjunker för lågt riskerar bromsen att slå till och pensionerna sjunka

⁷³ Shiller 2000, Elmbrant 2005

⁷⁴ För framträdande exempel se ibid. samt Winberg Zachrisson 2000

⁷⁵ Shiller 2008

⁷⁶ Från Lundgren (2008) *Juvelen i kronan*, återgivet i Sundström 2005.

⁷⁷ Åsbrink 2008

automatiskt, utan omröstning i riksdagen eller motsvarande politiska beslut.⁷⁸ Åsbrink menar att det finns hög risk att pensionärerna inte kommer acceptera att pensionssystemets inbyggda broms kommer att slå till och sänka pensionerna under ”valåret 2010”⁷⁹, utfall att ekonomin skulle träda in i den extrema lågkonjunktur som många befarar vara på väg. Därför menar han att det finns skäl att tillföra ett engångsbelopp till pensionerna, något som ansvarig borgerlig minister dessutom verkar instämma i.⁸⁰ Bromsen bedöms således inte rymmas i de svenska pensionärernas existerande moraliska ekonomi, i vart fall inte för tillfället.

6.2 Framtida forskning

En annan förklaring till mina resultat skulle kunna vara att jag har tittat på fel data. Mina antaganden skulle i så fall vara korrekt utformade men ger inga synliga utslag i frågan om inställning till välfärdsstaten, skattepolitik med mera. Andra möjliga uppslag inför framtida forskning skulle istället kunna vara: antal strejkdagar per år, värderingar kring och gentemot facket som fenomen, inställning till ägande etc.

Detta arbete diskuterar utvecklingen på makronivå, där aktieägandet i hela Sveriges befolkning jämförs med undersökningar som kontrollerar attityder bland hela Sveriges befolkning. Aktieägandet i Sverige är dock inte jämt fördelat över hela befolkningen. Detta ger skäl till att inte förkasta mina hypoteser fullständigt. Det kan fortfarande vara så att värderingar och attityder hos enskilda privatpersoner eller specifika grupper med stora aktieinnehav påverkas av just själva innehavet. Detta skulle kunna vara intressant för framtida forskning: att studera enskilda individers synsätt och värderingar i samband med förändrat aktie- och/eller fondinnehav och då på en lägre abstraktionsnivå. Till exempel studera en mindre grupp individer och hushåll över tid istället för hela Sveriges befolkning. Det skulle även kunna vara intressant att studera hur olika grupper inom näringslivet påverkats av aktieägandets utbredning, hur styrelsemötena för börsnoterade företag påverkats med mera.

Premiepensionsmyndigheten förkroppsligar förhoppningarna att det ska gå att informera fram nya intressen bland allmänheten. Människors olika utgångspunkter och relationer till finansmarknaden innebär dock även andra utmaningar än bara ointresse inför möjligheterna

⁷⁸ Pensionsarbetsgruppen 1994 sid. 549f, Scherman 2004 i sin helhet, för pedagogisk sammanfattning se sid. 21ff

⁷⁹ Åsbrink 2008

⁸⁰ Svenska dagbladet 2008

att påverka attityder i önskvärda riktningar genom ökat aktieäggande.⁸¹ Inom attitydforskning kring välfärdsstaten är klassrelaterade faktorer som sagt framträdande. För framtida forskning kring aktieägandets påverkan på inställningar till samhällsekonomisk politik och välfärdsstaten skulle därför även detta vara intressant att undersöka närmare. För en fruktbar sådan diskussion rekommenderas då även att ta hänsyn till den intersektionella kritiken och diskussionen, för att på så sätt få en ytterligare fördjupad förståelse av vilken roll ojämlikhetens dimensioner och samband kan spela för hur åsikter och attityder tar form. de los Reyes och Mulinari (2005) erbjuder i detta fall en fruktbar ingång rörande analyser kring klass, kön och etnicitet och hur dessa bör problematiseras utifrån en målsättning att bryta ned dessa traditionellt dikotoma variabler, såsom man-kvinna, vit-svart osv.⁸² Liknande och intressanta spår återfinns även i Yuval Davis (2006) men då med ett större fokus på internationella kontexter.⁸³ Här bör även nämnas Bredström (2003) och Gavanoas (2006) studier kring invandring och exkludering efter etnicitetens linjer med koppling till andra former av social kategorisering, där inte minst klass- och könspektiven är framträdande.⁸⁴ En arbetare är kort sagt aldrig enbart en arbetare. Exempelvis vore det utifrån detta intressant att närmare studera hur olika människor reagerar på försöken att informera bort tveksamhet inför finanssektorn. Dessutom vore det här intressant att se en fördjupad diskussion om huruvida ett utbrett aktieinnehav kommer att ge samma politiska resultat hos olika delar av befolkningen. Påverkas män och kvinnor respektive arbetare och tjänstemän på samma sätt?

Ett annat intressant spår för framtida forskning är att diskutera och titta närmare på fenomenet investeringskultur, såsom ett samhälleligt fenomen. Flera forskare menar att skildringen av ekonomiska frågor och förlopp i media har förändrats tydligt sedan början av 1980-talet till idag. Inte minst finns indikationer på att aktiekurser och börsens utveckling fått ökat utrymme i media i allmänhet. Bland annat i form av att det har kommit allt fler specialtidningar med fokus på handel med värdepapper; startandet av nyhetsprogrammet A-ekonomi i SVT; samt att tv-nyhetsprogrammet Rapport under 1980-talet börjat rapportera börskurser, vilket de inte gjorde 1978.⁸⁵ Därtill finns indikationer på att samhällsekonomi som fenomen i nyhetsrapporteringen allt mer har tenderat att skildras som något nyhetskonsumenten ska hantera privat men i samhällelig bemärkelse har relativt lite inflytande över att påverka.

⁸¹ Belfrage 2007

⁸² de los Reyes och Mulinari 2005.

⁸³ Davis 2006

⁸⁴ Bredström 2003, Gavanoas 2006

⁸⁵ Lindqvist 2001

Marknaden som en aktör i sig framträder med tiden allt mer på bekostnad av aktörer som staten, samhället och folket.⁸⁶ Det är inte orimligt att anta att dessa förändringar har ett samband med aktieägandets utbredning. Då fler äger aktier i någon form kan efterfrågan på information rörande detta väntas öka. De förändrade nyhetsrapporterna skulle därigenom kunna betraktas som ett tillmötesgående av en ny efterfrågan. Då allt fler äger aktier innebär denna mediala utveckling även att allt fler får allt mer information om hur just deras privatekonomi utvecklas. För de som inte äger aktier är det även en information om hur den kunde ha utvecklats. I likhet med övriga exempel ovan kan således även detta beskrivas som indikationer på en finansialisering av den svenska vardagen, uppmaningen att styra sin privatekonomi, *att ta eget ansvar*. Aktieägandets ojämna utbredning och höga koncentration hos en mindre andel av befolkningen, i enlighet med vad som diskuterades ovan, medför att det inte går att tala om Sverige som något massinvesteringssamhälle i någon egentlig mening. Den mediala utvecklingen indikerar dock att någonting faktiskt har hänt med det svenska samhället som svårligen går att skilja från aktieägandets utbredning. Tillspetsat kan man säga att Sverige har fått ett folkligt aktiesparande men endast begränsat, om något, folkligt aktieinvestering. Indikationerna på förändringar av nyhetsrapporteringen skulle dock kunna betraktas som tecken på en utveckling mot vad som skulle kunna betecknas som en massinvesteringssamhälle. Denna slutsats är jämförbar med den som Harmes (2001) kommer fram till i den artikel, varifrån jag själv hämtade just detta begrepp: aktieägandet har egentligen inte slagit igenom i människors plånböcker. De flesta äger marginellt med aktier och får fortfarande merparten av sin inkomst från arbete. Däremot har aktieägandet slagit igenom i det offentliga samtalet.⁸⁷ Vad dessa förändringar får och möjligen redan har fått för följder på människors attityder och föreställningar förtjänar fortsatt forskning och diskussion.

⁸⁶ Ibid., Viscovi 2006, Svallfors 1996. För en närliggande diskussion med historisk anslutning se Emmisons (1983) rörande framväxten av begreppet "The Economy" i brittisk press under 1930-talet.

⁸⁷ Harmes 2001

Källförteckning

Alla källor, såväl tryckta som elektroniska, redovisas här i bokstavsordning efter författarens efternamn alternativt namnet på ansvarig organisation eller myndighet.

Aktiefrämjandet (2000) *Aktieägandet i Sverige 2000* URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24

Aktiefrämjandet (2002) *Aktieägandet i Sverige 2001* URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24

Aktiefrämjandet (2002) *Aktieägandet i Sverige 2002* URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24

Aktiefrämjandet (2005) *Aktieägandet i Sverige 2005* URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24

Andersson R. (2008) *Välfärden kan finansieras utan skattehöjningar* Stockholm: LO

Ankarloo, D. (2005) *Kris i välfärdsfrågan* Linköping: Nixon

Ankarloo, D. (2008) *Marknadsmyster* Stockholm: ETC

Belfrage C. (2007) ”Den villige, den tveksamme, den hopplöse. En svensk massinvesteringsskultur?” i Lundberg, U., red., *Mellan folkbildning och fonderådgivning*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier

Bowles, S. och Gintis, H. (1999) “Is Egalitarianism Passé? Homo Reciprocans and the Future of Egalitarian Politics” i *Boston Review* 23

Bredström, A. (2003) ”Gendered racism and the production of cultural difference: media representations and identity work among ‘immigrant youth’ in contemporary Sweden.” i *NORA*, 2003, vol 11, nr 2: 78-88

Burman-Götz, M. (2007) *Aktieägandet i Sverige - 2006* Rapport från Aktiefrämjandet URL:
<http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/>

Dagens nyheter (1978) "Nya regler för lönesparandet" i *Dagens nyheter* 1978-05-29: sid. 14

Delegationen mot felaktiga utbetalningar (2007) *Vem fuskar och varför?* Stockholm: Fritzes

Elmbrant, B. (2005) *Dansen kring guldkalven* Stockholm: Atlas

Eklund, K. (1999) *Vår ekonomi* Stockholm: Prisma

Ekman, K. (2008) "Har du gjort dina val?" i *Dagens nyheter* 2008-11-10. URL:
<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=2502&a=850108> hämtad 2008-12-22

Ekström B-L. och Lindqvist C. (2001) *Spelet om Telia*, Stockholm: Bokförlaget DN

Emmison, M. (1983) "'The Economy': its Emergence in Media Discourse" i Davis och Whalton (red.): *Language, Image, Media*. Oxford: Blackwell.

Finansdepartementet (2008) *Långtidsutredningen* SOU 2008:105 URL:
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/11/62/30/4160fdab.pdf> hämtad 2008-12-22

Fondbolagens förening (2008) *Fondmarknadens utveckling i Sverige* URL:
<http://www.fondbolagen.se/StatistikStudierIndex/FondmarknadensUtveckling.aspx> hämtad
2008-12-21

Forslund, D. (2008) *Hit med pengarna!* Stockholm: Carlssons

Gavanoas, A. (2006) "De onämnbare. Jämlikhet, 'svenskhet' och privata hushållstjänster i pigdebattens Sverige" i de los Reyes (red) *Arbetslivets (o)synliga murar* SOU 2006:59: 305-348 URL:

http://www.regeringen.se/download/884caead.pdf?major=1&minor=64815&cn=attachmentPUBLIDuplicator_0_attachment hämtad 2008-12-10

- Harmes, A. (2001) "Mass Investment Culture" i *New Left Review* nr. 9, maj juni 2001
- Irwin, S. (1999) "Later life, inequality and sociological theory" i *Ageing and Society* nr. 19
1999: 691-715 Cambridge University Press
- Josefsson, D. (2008) "Så gjordes vi till små kapitalister – och blåstes på pengarna" i *Aftonbladet* 2008-03-28 URL: <http://www.aftonbladet.se/kultur/article2140349.ab> hämtad 2008-12-22
- Korpi, W. och Palme, J. (1999) "Robin Hood, Matteus eller strikt likhet?" i *Sociologisk forskning* nr. 1 1999: 53-92
- Lager, K. (2003) *Aktieägandet i Sverige 2003* Rapport från Aktiefrämjandet URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24
- Layder, D. (1998) *Sociological Practice* London: SAGE Publications
- Lindbom, A. (2001) "De borgerliga partierna och pensionsreformen" i Palme, Joakim, red. *Hur blev den stora kompromissen möjlig*, Västerås: Pensionsforum
- Lindståhl, K. (2005) *Aktieägandet i Sverige 2004* Rapport från Aktiefrämjandet URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24
- Lindqvist, M. (2001) *Is i magen* Stockholm: Natur och kultur
- Lundstedt, T. (2007) *Aktieägandet i Sverige 2007* Rapport från Aktiefrämjandet URL: <http://www.aktiespararna.se/Ung-Privatekonomi/Om-Ung-Privatekonomi/Aktieframjandet/> hämtad 2008-11-24
- Martin, R. (2002) *Financialization of Daily Life* Philadelphia: Temple University Press

Mau, S. (2004) "Welfare Regimes and the Norms of Social Exchange" i *Current Sociology* vol. 52: 53-74

Nordea (2008) *Myter och sanningar om pensionen* URL:
<http://www.publication.nordea.com/nordea/146/> hämtad 2008-12-22

Nyqvist, A. (2007) "Inuti det orange kuvertet" i Lundberg, U., red., *Mellan folkbildning och fonderådgivning*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier

Palme J. (2005) "Features of the Swedish pension reform" i *The Japanese Journal of Social Security Policy*, vol. 4

Pensionsarbetsgruppen (1994) *Reformerat pensionsystem*, Göteborg: SOU 1994:20

Premiepensionsmyndigheten (2009) *Förordning med instruktion för Premiepensionsmyndigheten*, URL:
<http://ppm.nu/download/18.6c86be1188374acc0800092/SFS+843+Instruktion+f%C3%B6r+PM+071108.pdf> hämtad 2009-01-13

de los Reyes, P. & Mulinari D. (2005) *Intersektionalitet*. Malmö: Liber

Riksrevisionsverket (1995) *FUSK - systembrister och fusk i välfärdsystemen* RRV 1995:32
Stockholm: Riksrevisionsverket

Riksdagen (2008) Riksdagens protokoll 2007/08:75, URL:
<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=101&bet=2007/08:75> hämtad 2008-12-20

Scherman, K. G. (2004) *AP-fonden, "bromsen" och din pension* Stockholm: KG Scherman och Jure förlag AB

Sedigh P. (2008) *Svenska folket om finansieringen av välfärden* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting

Shiller, R. J. (2000) *Irrational Exuberance*, Princeton: Princeton University Press

Shiller, R. J. (2008) *The Subprime Solution*, Princeton: Princeton University Press

Skatteverket (2003) *Allmänhetens synpunkter på skattesystemet, skattefusket och myndigheternas kontroll RSV Rapport 2003:2* Stockholm: Riksskatteverket

Skatteverket (2007) *Medborgarnas synpunkter på skattesystemet, skattefusket och Skatteverkets kontroll Rapport 2007:3* Stockholm: Skatteverket

Statistiska centralbyrån (2009) *Aktieförmögenheten ned 1551 miljarder senaste året* URL: http://www.scb.se/templates/pressinfo___245051.asp hämtad 2009-01-13

Sundström, L. (2005) *Saker jag inte förstår – och personer jag inte gillar* Stockholm: Leopard förlag

Svallfors, S. (2004) *Klassamhällets kollektiva medvetande*, Umeå: Boréa

Svallfors, S. (2003) ”Välfärdsstatens legitimitet: Åsikter om svensk välfärdspolitik i komparativ belysning” i *Sjukskrivning – försäkring eller försörjning*, Borås: Försäkringskassan. URL: http://uppsol.forsakringskassan.se/upload/pdf/trycksaker/fkf105_006.pdf hämtad 2008-11-17

Svallfors, S. (1996) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi*, Umeå: Boréa

Svenska dagbladet (2008) ”Pensionärer kan få kompensation” i *Svenska dagbladet* URL: http://www.svd.se/naringsliv/special/pensionsspecial/artikel_2060307.svd hämtad 2008-12-22

Swedberg (1997) ”New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead?” i *Acta Sociologica*, vol. 40. nr. 2: 161-182

Thelen, K. (1999), ”Historical institutionalism in comparative politics” i *The Annual Review of Political Science* 2: 369-404

Thompson, E. P. (1971) "The Moral Economy of the English Crowd In The Eighteenth Century" i *Past and Present*, nr. 50: 76-136

Thaler, H. R. och Sunstein C. R. (2008) *Nudge*, Michigan: Caravan Books

Tullberg, J. (2002) *Reciprocitet – etiska normer och praktiskt samarbete* Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm

Unga Aktiesparare (2008) *Möte med Mats Odell*, URL:

<http://www.aktiespararna.se/ungaaktiesparare/Nyheter-och-artiklar/Mote-med-Mats-Odell/>

hämtad 2008-12-19

Viscovi D. (2006) *Marknaden som mönster och monster*, Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation

Värdepapperscentralen (2008) *Aktieägarstatistik 2008-09-30*, NSCD, URL:

http://www.ncsd.eu/files/Kvartalsstatistik_20080930.pdf hämtad 2008-12-19

Winberg Zachrisson, J. (2000) "När marknaden re(a)gerar" i *SVT Dokument inifrån* 2000-11-08. Jag använde Svenska ljud- och bildarkivets elektroniska exemplar.

Yuval-Davis, N. (2006) "Intersectionality and Feminist Politics" i *European Journal of Women's Studies*, 13;193

Zachrisson (2008) "»Gör inte Posten till folkaktie«" i *E24* 2008-04-02 URL:

http://www.e24.se/branschertjansteforetag/artikel_367219.e24?offset=12&maxcount=3

hämtad 2008-12-22

Åkesson, N. (2007) "Odell vill ha finansiell folkbildning efter brittisk modell" på *di.se* 2007-11-23 URL:

<http://di.se/Nyheter/?page=/Avdelningar/Artikel.aspx%3FMobious%3DY%26ArticleID%3D2007/11/23/258847%26SectionID%3DEttan%26menusection%3DStartsidan%3BHuvudnyheter> hämtad 2009-01-13

Åsbrink, E. (2008) "Höjt utgiftstak krävs för att rädda pensionerna" i *Dagens nyheter* 2008-11-18 URL: <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=572&a=852881> hämtad 2008-12-22

Jag har även utfört följande intervju:

Stockholm 2008-12-04: Rolf Andersson, pensionerad tidigare utredningschef på Kommunal.
Författare till rapporten *Välfärden kan finansieras utan skattehöjningar* (LO 2008)